

Az életrajzi kronológiáról, Róna Judit Babits-kronológiája kapcsán

Nem vethető szemére irodalomtudományunk kirakatrendezőinek, ha a vitrineket szeretik áramvonalas elméletekkel, kerek monográfiákkal, parádés tanulmánykötetekkel feldíszíteni. Csak azt sajnáljuk, hogy nem ismerték föl, milyen jól mutatna kirakatukban egy első pillantásra amorfnak és ormótlannak látszó, bizonytalan jövőnek elébe néző opusz: a Babits-kronológia, amelynek készítője, Róna Judit 2014-ben jelentette meg a költő életének 1915-től 1920-ig tartó szakaszát feldolgozó harmadik részét.¹ Jelentőségét azzal tudom érzékeltetni, hogy ha elmélkedni akarok az életrajzi kronológia műfajáról, keresve sem találnék jobb kritikai tárgyat, mint a *Nap nap után* című kétkötetes monográfiát.

A szerző haláláról, a szerzői funkcióról írott klasszikus tanulmányok után² nem vehető rossz néven a szerző és a szöveg viszonyát kritikai vizsgálat tárgyává tevő szigor, s az erre hivatkozva erőre kapó szkeptikus hajlam. Még azoknak a szakembereknek a vélekedését is tiszteletben tartjuk, akik kereken tagadják a szerzők életrajzát figyelemben részesítő kutatás értelmét. Elvégre még maga Babits, a kiszemelt alany is ismételtén óvott 1919-ben tartott egyetemi előadásain a biográfizmus hibájától: „Ady kapcsán is hangsúlyozza az életrajznak, mint külső életnek jelentéktelen voltát” (531). „Óva int attól, hogy az irodalomtudományt jobban érdekelje az író életrajza, mint az író műve maga” (534). A túlzásoktól eltanácsoló babitsi álláspont persze távol állt a doktrinér elzárkózástól, hiszen az 1910-es években – Rába György kifejezésével – „líraibb ihletek” felé fordulva,³ majd a háború megrendítő hatása alatt ebben az irányban tovább haladva, talán a crocei befolyástól sem függetlenül, a költészetet kifejezésként fogta föl: „Az irodalom [...] végső és legmélyebb gyökerétől nézve mindig *líra* [...] expressziója valami lelki átélésnek” (534). S mivel az alkotó „semmit nem *exprimálhat*, amit nem élt át” (547), ezért „az íróban kell keresni a momentumot”. Az egyetemi előadó ezért „az író szándékára mint döntő tényezőre irányítja a figyelmet” (556), azaz szerinte „minden út az egyéniséghez vezet” (566).

Az elméleti gondolkodó Babits így látszólag feloldhatatlan ellentmondásba keveredett. Csakhogy szerinte „nem az élmény, a külső, ráarakódott rétegek, hanem maga az

1 A Babits-kronológia első két kötete: *Nap nap után: Babits Mihály életének kronológiája 1883–1908*, összeáll. Róna Judit, Bp., Balassi, 2011; *Nap nap után: Babits Mihály életének kronológiája 1909–1914*, Bp., Balassi, 2013.

2 Roland BARTHES, *A szerző halála* (1968) = R. B., *A szöveg öröme*, ford. BABARCZY Eszter, Bp., Osiris, 1996, 50–55; Michel FOUCAULT, „Mi a szerző?” = M. F., *Nyelv a végételenhez*, Debrecen, Latin Betűk, 1999, 119–145.

3 RÁBA György: *Líraibb ihletek* = R. Gy., *Babits Mihály költészete*, Bp., Szépirodalmi, 1981, 249–442.

ember legmélye” fejeződik ki a művekben (567), s a „pszichológiai irodalomkutatást” épp azért utasítja el, „mert az nem a lelkeket vizsgálja a művekben, »hanem a külső életet, nem azt, ami a lélekben új, mély, önmagában kifejlődött és mélyről hozott, hanem az író életrajzát, eseményeit és ez valóban csak külsődleges szempontokat adhat«” (566). Tehát éppen a költő nagy hatású egyetemi előadásában rejő belső feszültségek indítanak bennünket arra, hogy ne vegyük le a napirendről az alkotó és a mű közötti reláció vizsgálatát, sőt, inkább távolítsuk el az életrajzi kronológiáról való gondolkodás útját eltorlaszoló akadályokat.

A Babits által gerjesztett termékeny feszültség, az alkotó és a szöveg között problematikussá, tisztázandóvá vált viszony ösztönözhet ugyanis arra, hogy életútjának döntő jelentőségű szakaszát állítsuk figyelmünk középpontjába. Egy paradox állításból indulunk ki: az életrajzi kronológiát éppen az teszi kiváltképp izgalmas vállalkozássá, hogy bizonyos értelemben *az életrajz ellentétének tekinthető*. Egy Babits-életrajz vagy -pályarajz, akár önálló munka, akár az életmű értelmezésének alárendelten fogalmazódik meg, kész narratívát kínál, sőt, kényszerít rá az olvasóra. Komplet képet nyújt, amelyben minden alkotó elem többé-kevésbé megnyugtató módon van elrendezve. Minden összetevő következik valamilyen előzményből, és minden tényből vagy helyzetből valamilyen újabb fejlemény bomlik ki. A mai olvasót azonban talán éppen az irritálja, ha az életrajzíró kész helyzet elé állítja, helyettünk oldja meg a problémákat. A kronológiai megközelítés ezzel szemben felrobbantja ezt a jól elrendezett összképet és folyamatrajzot, visszahátrál egy olyan termékeny zűrzavarba, amely az eddigieknél hitelesebb, rugalmasabb rend lehetőségeit rejt magában, s szabad teret ad arra, hogy ki-ki maga játssza le kirakós játékát, ki-ki maga építsen föl egy folyamatrajzot Babits pályájáról a rendelkezésére bocsátott létező-készletből.

E mesterséges káoszban való eligazodásra persze igazi esélye csak egy kronológia-szakértőnek lenne, amiből jelenleg alig-alig van raktáron.⁴ Vagy esetünkben egy Babits-kutatónak, aki életét a költő pályájának és életművének elemzésére tette föl. Ugyanis a kronológia hatalmas apparátus, amelynek – éppen mivel rendkívül szétfolyó és szétaprózódó anyagot dolgoz föl – rendkívül pontosan és tudatosan szerkesztett szempontrendszerrel kell mozgásban tartania. Másfelől az adatok szédítően gazdag halmozását veszi kezelésbe, és a lelkiismeretes kritikának minden legapróbb tényre vagy feltételezésre irányuló állítást újra szemügyre kellene vennie. Egy ilyen munka meghaladná a kompetenciámat, kritikám és méltatásom csak részleges érvényű és óhatatlanul külsődleges lehet. Legjobb esetben is csak arról kaphat képet az olvasó, hogy mit figyel meg a két vaskos kötet olvasása során egy lelkiismeretes odafigyelő felhasználó. Milyen problémákkal találkozik, és milyen tanulságokat von le munkája során a kutató, aki a kronológiát a kor és Babits ismeretének elmélyítése érdekében kiaknázza.

A *Nap nap után* reprezentatív volta következik a tárgyból, Babits Mihály személyéből, és abból, hogy pályájának különlegesen fontos szakaszát, a háború és a forra-

4 A kevés számú értekezésből, amely fényt vet az életrajzi kronológia problematikájára, kiemelem az alábbiakat: LAKNER Lajos: *Idő, kronológia, életút (A készülő Kölcsey-kronológiáról)*, ItK, 107(2003), 504–527; LENGYEL András, *A József Attila-életrajz kutatásának néhány kérdése*, Forrás, 35(2003)/12, 7–26.

dalmak lélekcserélő időszakát vette görcső alá. Életrajzi kronológiát akárkiről lehet írni, aki befutotta földi pályáját. De nem mindenkiről érdemes. Babits esete még az érdemesek között is kivételes, paradigmaticus jelentőségű. Egyike azoknak, akiknek életét a legnehezebb kronológiában áttekinteni, és ő az, akiről a korszak irodalmából a legfontosabb és legsürgősebb, hogy a lehető legrészletesebb időrendi feldolgozás szükséges. A Babits-kronológia a kor irodalma megismerésének fő szerkezeti ívéül szolgálhat. Az irodalmi modernség papájává ugyan csak az 1920-as évek vége felé, a Baumgarten Alapítvány főkurátoraként, majd a Nyugat szerkesztőjeként szentelték, de a folyamat, amelynek során az irodalmi élet központi szereplőinek egyikévé vált, az első világháború éveiben bontakozott ki.

A kronológia példaszereplője másrészt következik a szerző érdeméből, a feldolgozás színvonalából. Róna Judit munkáját az irodalomtudomány erős állításaival hasonlíthatjuk össze. Tételmondatában a babitsi életmű és életpálya ismerete nem hogy kívánni valót. A képletes mondat alanya tehát tökéletes. Ami az erős állításhoz még szükségeltetik, egy ellenállhatatlan állítmány kimondását azonban, amilyen például a már említett: „(A szerző) *meghalt*”, vagy inkább: „(A szerző) *feltámadt*”, nem találjuk meg a kronológiában. Ám ez nem olyan súlyos hiba. Egyetlen messzemenő negatív következménye, hogy Róna Judit kronológiája ezáltal a rangrejtett művek sorát gyarapítja. Olyan munka, amelynek szakmai értéke sokkal nagyobb, mint meglévő és várható közönségsikere. Én azonban jobb' szeretem az effajta szelíd, de stabil mondatokat, mint az olyan bombasztikus téziseket, amelyekben erős állítmányokat gyenge lábakon álló alanyoknak kell a vállaikon hordozniuk. Ráadásul nem szubjektív fogyatékoságról van szó. A kronológia ugyanis gyakorlati műfaj. Kategóriák hosszú sorát: az egyén, a személyiség, a lélek, a cselekedet, a viselkedés, az esemény, a körülmények, a következmények stb. fogalmait hozza játékba, de nem elmélkedhet róluk, hanem használja, kezeli, rendezi őket, illetve leírja a realitást a felsorolt entitások szerint tagolva. Behozhatatlan hátrányban látszik lenni azokhoz a megközelítésmódokhoz képest, amelyek kedvükre megállhatnak a jelzett kategóriáknál és reflektálhatnak rájuk. Csakhogy a legcsillogóbb reflexió is csak utánlövés ahhoz a primer okossághoz képest, ami a felsorolt fogalmak korrekt használatához szükséges.

Az életrajzi kronológia alapegysége a szükséges és elégséges mértékben körülhatárolt *rögzített esemény*. Ahhoz, hogy egy esemény egy adott kronológiában helyet kapjon, lehetőleg közvetlenül kapcsolódnia kell a személyhez, aki a kronológia középpontjában áll, jelen esetben Babits Mihályhoz. És megfordítva: az olyan esemény, amely Babitshoz kapcsolódik, nem maradhat ki a korpuszból, a kronológia-készítő nem mérlegelheti, hogy rögzítse vagy sem? A célba vett személyről mindent így sem tudhatunk meg. A hozzáférhetőségek, a tudás egyénítésének megvannak a maga határai. Az önismeret és az emberismeret révén birtokunkban lévő tapasztalat tágabb körű, mint az, amit a kronológia tárgyáról adatszzerűen megszerezhetünk. A kronológia amorf, kötetlen jellege abból adódik, hogy szerkesztője útból el kell hárítani az akadályokat, és a szabad közlekedést fenn kell tartani a legteljesebb hozzáférés biztosítása érdekében.

A hozzáférhetőség határaival azonban tisztába kell jönnünk. Az egyik limest az alanyban magában húzhatjuk meg, hiszen testünk, de még a lelkünk sem átlátszó,

még önmagunk számára sem. Még amit magunkban észlelünk, gyakran arról is nehéz eldöntenünk, érdemes-e és alkalmas-e a megrögzítésre. Mégsem ez a határ a legirritálóbb. A tudomány ugyanis minden módszertani fenntartás ellenére átlépi a vasfüggönyt, amely a személy belsejét próbálja megóvni az illetéktelen tekintetektől. Az olyan kivételes felkészültségű értelmiségi szellemi aktivitásáról, mint amilyen Babits volt, gazdag tudásra tehetünk szert. Ráadásul alanyi költővel van dolgunk, aki kulcsregényében, önéletrajzi regényében, vallomásos esszéiben is fellebbentette a fátylat belső világról. Mindez megsokszorozza a határátkelők számát, amelyekben behatolhatunk a személyiség rejtett rétegeibe. Lelki háztartása sem maradhatott titok a modern (mély) lélektan előtt. Még ha ez a tudás hipotetikus, kikövetkeztetett is, megfogalmazhatunk feltevéseket szándékairól, mozgó rugóiról, elszánásairól, hajlamairól. A talaj kétségkívül ingoványos, de Róna Judit sem mond le arról, hogy ezen a terepen is mozogjon. A belső indítások cselekvésekbe, viselkedésbe torkollanak, ezért elégséges alapot biztosítanak számára ahhoz, hogy a költővel kapcsolatos esemény részeként bánjon velük. Megvilágíthatatlan homályba csak azok a belső folyamatok burkolóznak, amelyek nem jutnak el tetteikig, nem alapoznak meg magatartás-megnyilvánulásokat.

Nemcsak a személyiség belső világába történő elmerülés során sűrűsödő homály szab korlátot a hozzáférhetőségnek, hanem a Babbitstól mint a megfigyelés centrumától a külvilág távolabbi összefüggései felé történő eltávolodás mértékében észlelhető jelek gyengülése is. Minden mindennel összefügg, de a közös emberi sorsnak nem minden tartozéka rendelkezik kronológiai relevanciával. Róna Judit kronológiájában a magyar és nemzetközi makrotörténelemnek számos olyan, közéleti, intézménytörténeti terminológiával, a történettudomány bevett fogalomkincsével leírható eseménye szóba kerül, amelyeknek egy Babits életrajzi krónikában való jelenléte vagy legalábbis ennek részletessége kérdéses lehet. Még akkor is, ha következményeik Babits sorsának alakulását bizonyíthatóan befolyásolták. A teljesség igénye nélkül ilyen Ady és Csinszka házasságkötése (45), Rákosi Jenő támadása Ady ellen (70), I. Ferenc József elhalálása (185), IV. Károly megkoronázása (195), a Kerenszkij-kormányt megdöntő lenini puccs, azaz a Nagy Októberi Szocialista Forradalom (286), Wilson béketerve (306), Ady halála (470), Kunfi intézkedése a hitoktatás eltörlésére (473) stb. A kronológia indokolatlan részletességgel foglalkozik a Sopront Magyarországnak kereteiben megtartó népszavazással (481), a Vasárnapi Kör jellemzésével (238), a magyar béke delegáció tevékenységével (673–674) stb.

A legnehezebb döntések elé a kronológia szerkesztőjét azonban alighanem az életrajzi esemény trivialisitása süllyedése vagy a belőle való kiemelkedése állítja. Régóta tudjuk, hogy a történeti létezésünk esetlegességei és esendőségei tudni nem érdemes dolgok tömegét produkálják, amellyel a tudomány tehetetlenségi ereje, a mértéket nem ismerő kíváncsiság vagy a kritikátlan fontoskodás próbára teszi teherbíró képességeinket. Az elégséges és a fölösleges elválasztásáról nem könnyű helyesen dönteni. Tudjuk, hogy Babits minden nap fölkel, étkezett, üritkezett, villamosra szállt, *ad absurdum*: levegőt vett stb., de ezek a tevékenységek vagy helyzetek csak akkor bírhatnak jelentőséggel, ha a történés helye, időpontja, időtartama, módja szignifikánsan eltért a szokványostól.

Az életrajzi kronológia főszereplőjéhez közvetlenül kapcsolódó, szükséges és elégséges mértékben körülhatárolt események alapegység voltát tehát az ezeket körülvevő trivialis hálózatok alááshatja. A szerkesztő számára ugyanis zavarba ejtő bőségben rendelkezésre állnak olyan adatok, amelyek nem biztos, hogy igényt tarthatnak az életrajzi esemény rangjára. Némi túlzással szólva a levegővétel ritmusával vetekedő gyakorisággal előforduló tény, hogy Babitsot édesanyja vagy húga sűrűn arra intik, hogy válaszoljon levelükre, hogy intézkedjen a család ügyes-bajos dolgaiban, hogy utazzon haza Szekszárdra (36, 38, 40, 41, 49, 50, 55, 56, 57 stb.). Ennek a verkliszzerűen ismétlődő, követelőző üzenetsorozatnak egyik magyarázata alighanem az, hogy a költőnek nehezebb esett eleget tenni a família kéréseinek. Másan járt az esze – mondhatnánk; idegesítette őt az otthoniak szekatúrája – gondolhatnánk. A hozzátartozók pedig szelíd erőszakkal, szívósan igyekeztek akarataikat érvényesíteni a tékozló fiúval szemben, aki egyúttal a család szemefénye volt. Az effajta kronológiai eseményekből Babits alkátára, jellemére, életidegenségére, a családtól, rokonságtól való elidegenedettségre nézve levonhatók következtetések, de ettől még ez a redundancia, a sztereotip fordulatok ilyen sűrű ismétlődései elnehezítik a kronológiát, a korpusz legunalmasabb részei közé tartoznak.

Vajon én hogyan járnék el Róna Judit helyében? Alighanem ugyanúgy, ahogyan ő. Az életrajzi esemény státuszát legfőljebb alulról megközelítő ösztökélésekkel és szemrehányásokkal nincs mit tenni, meg kell adnunk nekik a belépési engedélyt a kronológiába. Ilyen sorokat nemcsak a családon belüli viszonyok alakulása indukálhat. Legkiáltóbb példával a Kaffka Margit síremléke érdekében folytatott gyűjtéshez való anyagi hozzájárulások nyilvánossá tétele szolgálhat, amely még azt a variabilitást is nélkülözi, amellyel Babits édesanyja fiát cselekvésre ösztökélte. Róna Judit, vállalva az információ inflálódásának káros következményeit, kénytelen rekonstruálni a monomániás makacssággal súlykolt hírt: „A Kaffka Margit síremlékére hirdetett gyűjtés valamennyi addigi adakozójának névsorában Babits is szerepel 50 koronával.” (508, 522, 535, 545, 579, 583, 653.)

Az információk sztereotipizálódása nem ennyire kiötlő módon, de az egész kronológiát áthatja, ami arra figyelmeztet, hogy az emberi életnek, különösen egy közszereplő életének számos olyan dimenziója van, amely csak így írható le. A híres embert rendre fölkeresik régi barátok, ismeretlenek gratulálnak szellemi teljesítményeihez, találkozót kérnek tőle, kézírataik elolvasása érdekében folyamodnak hozzá, közbenjárását kérik a megjelenéshez stb., stb. A család, a kiterjedt rokonság, az iskolai kollégák, tanítványok, a szerkesztőség(ek), a szerzőtársak, a kliensek, az élénk közéleti tevékenység során kiépült kapcsolati háló tagjai a kapcsolattartás gépiesen ismétlődő mozgásait generálják. Az élet folyásának van egy frekventatív oldala, amelyet kronológia nem foglalhat össze, nem átlagolhat, hanem egyedi, önálló jelentőséggel bíró események sorozatává kell felbontania.

A hozzáférhetőség határainak kitapogatása szükségessé teszi, hogy rámutassunk az életrajzi kronológia egyik fontos jellemzőjére: az eredményszemléletű megközelítési módra. Babits tevékenységének két legfontosabb területe: az alkotás, versek, regények, esszék vagy fordítások létrehozatala, és a művelődés, amelynek során párját ritkító

szellemi tőkét halmozott fel. A kronológia vajmi keveset árul el arról a folyamatról, amelynek során a versei, a *Gólyakalifa*, Kant *Az örök békéje* magyar változata vagy az *Ágoston*-esszé létrejött. A szándékról, a tervről, a szövegtörténet valamilyen fordulatának pontszerű eseményéről, a végtermékről, annak befogadásáról természetes módon készülnek gyorsfényképek, de annak rögzítéséhez, hogyan készült napokon, heteken vagy hónapokon át a szöveg, megírása hogyan haladt előre, a kronológia nem rendelkezik eszközökkel. Szóba kerülhetnek információk arról, hogyan jutott hozzá Babits egy-egy könyvhöz, hogyan választott ki valamilyen verset, könyvet, kötetet elolvasásra, ám az elsajátítás folyamatáról semmilyen vagy igen szegényes információk állnak rendelkezésünkre. A kiinduló helyzetről vagy a végtermékről készített holt pillanatfelvétel és a műveltség-gyapodás vagy a mű vajúdásának termékeny tartama közötti ellentétéről van itt szó, amivel Babits, Bergson nagy tisztelője maga is nyilván tisztában volt. A kronológiának be kell érnie az előbbivel, hogy külső, holt támpontokat adjon az utóbbi, az eleven folyamat megközelítéséhez.

Érdeemes elgondolkodnunk az életrajzi esemény forrásául szolgáló adatok jellegéről is. Maguk az életrajzi események a tényközlés nyelvén állnak elénk, vagy egyszerű művelettel lefordíthatók erre a nyelvre: Babits ezt és ezt tette, ez és ez történt vele, ennek és ennek az eseménynek volt tanúja. De az anyag, amelyből ezek az információk kinyerhetők, nagyon eltérő karakterű. A Babitsra irányuló vagy tőle kiinduló szemrehányások, korholások, kérések, invitálások, biztatások, ígéretek, megbízások, felkérések, hízelgések vagy szidalmak, elutasítások, lemondások, szabadkozások ténytartalmát kell kivonatolnia a szerkesztőnek. S mivel ezek a modalitások korántsem mellékesek, a kronológia szakértőjének minden egyes alkalommal tisztáznia kell, hogyan viszonyult hozzájuk a korpusz főszereplője. Főleg, hogy eleget tett-e egy kérésnek, cselekvése vezérfonalává emelt-e egy felkérést? Erre nézve nem mindig rendelkezünk elégséges információval. Valahová meghívják a költőt, de nincs rá adat, hogy részt vett-e a szóban forgó összejevetelen? Egy adott életeseményről néha csak annyit tudunk biztosan, hogy átélésére alkalma, lehetősége volt a költőnek. A lehetőség és a valóság közötti szakadék áthidalása a kronológia nyelvezetének újabb elágazásait idézi elő: a szerkesztői kijelentés lehet apodiktikus, asszertórikus, hipotetikus, diszjunktív, negatív vagy agnosztikus. Ebből eredően a kronológiának sajátos, rá jellemző mondattana van.

Azt, hogy e mondattani elemzés révén sok érdekes összefüggésre deríthetnénk fényt, csak egyetlen példával, az 1919. február 2-ára vonatkozó bejegyzés (486) idézésével jelzem, ahol Róna Judit a szerzői kijelentés, az idézés és a függő beszéd sajátos összefonásával két-három mondatban több szintes, bonyolult információt fogalmaz meg:

Id. Babitsné írja levelében, hogy majd egy hete hall már Babits egyetemi tanárságáról (Az *Újság* naponta közli az egyetemi tanács és a miniszter közti ellentétet); nagyon örülne neki, de félti fiát a sok izgalomtól. Az *Újság* azt is írta, hogy Babits is beszélt Ady temetésén, de végül „ő hiányzott” (!) [Babits a ravatal mellett mondja el gyászbeszédét]; aggódik, fia nem beteg-e.

A nyelvi elemzés arra is figyelmeztetne, hogy a kronológia birodalma a szorosan vett tények tartományán túlra, a hipotetikus világra is kiterjesztheti hatáskörét. Ha azt olvassuk, hogy „Babitsné szemrehányást tesz”, akkor voltaképpen hiányról értesülünk: arról, hogy valamilyen Babitstól várható cselekedet elmaradt. Amikor a szerkesztő így fogalmaz: „Nincs nyoma annak, hogy Babits az előadást megtartaná” (177), akkor agnosztikus kijelentéssel van dolgunk, amely ugyanakkor nem zárja ki kategorikusan a lehetőség megvalósulását. Gyakori a kronológiában a „Ha... akkor...” szerkezetű mondat, amely feltételesen fogalmazza meg állítását (pl. 112, 237).

Hipotetikus dimenziót nyit Róna Judit, amikor ezt írja Babitsról: „bizonyára meghallgatja” (192). A hipotetikus tényközlés különleges esetét jelenti, amikor Babitsra vonatkoztat egyes személyek harctéri haláláról szóló híreket, akik emberileg vagy szellemileg közel álltak hozzá, viszont a halálhírüknek Babitshoz érkezteről nincs adat. Így jár el a Zalai Béla haláláról szóló hír esetén (38), és így vonatkoztatja Lukács Györgynek Paul Ernsthez intézett levelébe foglalt híradást Emil Lask haláláról Babitsra (51). A tények önmagában is vaskos magját tehát a lehetőségek és valószínűségek tágas udvara veszi körül.

Az életanyag szétszalazása elemi egységekre, a szigorúan ismétlődő, sztereotip formulákba foglalható információk gazdaságtalan, pazarló kezelése iránti eltökéltség, a redundancia tudatos vállalása egy kronológiában indokolt, mert az események egy szeri előfordulásának elvi önértéke van. Számolni kell olyan olvasóval, akit a nagy életegészből egyetlen elszigetelt tény érdekel csupán. Neki is közvetlen hozzáférést kell biztosítani ehhez az egyetlen adathoz.⁵ Mégis, a kronológia elemi egységekből felépülő óriási adategyüttes, amely nem pusztán elszigetelt információk szervesen halmaza, hanem benne az életrajzi események legkülönbözőbb kölcsönös viszonyai (egybehangzásuk, ellentmondásaik, egymást erősítő és gyengítő üzeneteik, a belőlük felépülő különféle alakzatok) egyaránt fontos ismeretekkel szolgálnak.

A kronológia mint makroszerkezet ilyen, a megrögzített életrajzi esemény kategóriája körül elrendezhető elemi egységekből felépülő rendszer. E rendszer koherenciáját egy adott személy életének természetes egysége, a születéstől a halálig tartó életút és alkotói pálya biztosítja. Egy folyamat, amely apró töredékek tömkelegére van felszerelve. Az életfolyamat időben zajlik le, tehát a töredékek, törmelékek idődarabokká homogenizálhatók, és ekként rendezhetők lineáris sorba. Tehát a kronológia alapegységét ugyan az életesemények, az információ atomjai képezik, de az időrend napokra, információs molekulákra tagolódik. Egyetlen nap egységébe akár több életesemény is belefoglalható, néha azonban egyetlen történet időhatárai túlterjedhetnek egyetlen napon. Ilyenkor a kronológia különböző műveletekkel jelzi az esemény időtartamának kibővülését. Természetesen nem minden napra esik megrögzíthető életesemény, s ezt a datálásban üresen maradt napok, eseménydús időtartamok közötti rövidebb-hosszabb

5 Ilyen, számomra egyedi okokból fontos információt hordoz az Egyetemes Philológiai Közöny 1918. máj-jún.-júl. számának közleménye: Kerényi Károly bírálata Babits fordítási elveiről és klasszika-filológiai tájékozottságáról. Ez a 383–384. lapokon olvasható bejegyzés némi fényt vethet arra, hogy az antik hagyomány továbbélését egyaránt fontosnak tartó két írástudó között miért nem alakult ki közelebbi kapcsolat a pályájuk során.

szünetek jelzik. A precíz időpont-meghatározás elé azonban áthághatatlan akadályok gördülhetnek. A történések dátuma gyakran csak különböző fokú hozzávetőlegességgel állapítható meg. Róna Judit nagyon összetett és végiggondolt keltezési stratégiájának méltatása és kritikája külön fejezetet érdemelne.

Habár a kronológiát elemi, primér szinten keltezéssel ellátott, spontán, töredékes feljegyzések sorozataként észleljük, a linearitás több tekintetben csorbát szenved. Ezek egyike a keltezés korrekciója. A Babits-szakirodalom bizonyos dokumentumokat, történéseket egy adott időpontra datált. Ezeket a téves időpont-megjelöléseket Róna Judit vagy saját kutatásai, vagy más kutatók helyreigazításai nyomán az életrajzi folyamat más pontjaira helyezi át. Eltakarítja őket az útból, hogy ne okozzanak zavart a folyamat menetében. A *Nap nap után* lapjain számos ilyen időpont-átigazítással találkozunk: 326, 337, 387, 390, 405, 410, 495, 627 stb.

Bizonyos tények, adatok összehasonlítása ugyancsak arra kényszeríti a szerkesztőt, hogy megbolygassa a lineáris időrendet. Emiatt olykor egyenesen ki kell lépnie a könyv időhatárai közül: „A *Nyugat* az első világháború két utolsó esztendejében négyezer (!) példányban, a legmagasabb példányszámban jelenik meg, Trianon után ez a szám nyolcszázra apad” (303). Az időbeli előre-, esetleg hátratekintés számos más okból bekövetkezhet. A budapesti királyi büntetőtörvényszéknek a *Fortissimo* című vers miatt megindított eljárásáról szóló értesítést aláíró dr. Mikovich Lajos vádtanácselnökről Török Sophie feljegyzéséből megtudjuk, hogy később „Mikovicz Mihálynak jó barátja lett, házas korunkban is gyakran meglátogattuk” (228–229). Amikor pedig egy 1919-es bejegyzésben „Négyesi Lászlót, a nevezetes *Stílusgyakorlatok* kedvelt tanárát” emlegeti, Babits egyetemi éveire utal vissza (519), mert a legendás stílusgyakorlatok nem a vaskalapos akadémikushoz, hanem a századelő fiatal tanárjához köthetők.

A példákat szaporítani lehetne (40, 67, 74, 77, 80, 638 stb.), de a legfontosabb a belőlük levonható következtetés: az egyes életesemények összefüggése nem konstruált, utólagos szerkesztői művelet eredménye, hanem primer tényállás. Az ember történeti lény. Nemcsak a pillanatnyi, jelenbeli állapotában ragadható meg. Múltja kíséri őt, és ami ma történik vele, azzal lehetőségként jövőjét is megelőlegezi. A szerkesztő ezért léphet ki, és tehet akár hatalmas ugrást előre vagy hátra a kronológia mindenkori jelenéből. Még a szerző biológiai halála sem képez korlátot, mert az ugrás távolsága még az utóéletre is kiterjedhet.

Különösen jó példával szolgál az életrajz primér, redukálhatatlan egységére Babits 1916. június 16-án megjelent *A Shakespeare-ünnephez* című írása: „A magyar irodalom, immár úgy látszik vigasztalanul, két pártra tagolódott, melyek egymást elismerni nem képesek” – írja itt a költő. Majd „ezekre a sorokra utal majd vissza 1927 áprilisában *A kettőszakadt irodalom* című tanulmányában (»Irodalmunk kettőszakadását mi már rég fájdalmas átoknak éreztük; s meg is írtuk ezt, ha nem csalódom, már 1916-ban, a Shakespeare-ünnep idején«)” (154). A részlet láthatóvá teszi, hogy a nevezetes hozzászólás ugyan 1927-ben történt, de az esemény egy bő tíz évvel korábbi történések megismétlése, s a két előfordulás közötti reális összeköttetést a személyiség belső folytonossága biztosítja, amit Babits emlékezete a tudat fényébe emelt. Az új esemény csak részben új fejlemény is egyben.

Egy korpusz, amelynek alkotóelemei egymás után sorakozó, elszigetelt, homogén időintervallumok, a szerkesztés minimumának állapotában őrzik meg a bennük foglalt információhalmazt. Nivellálják a fontos és a mellékes különbségét, nélkülözik a hierarchikus elrendezést. Ebben a nyersanyagban nekünk magunknak kell kiépítenünk különböző alakzatokat. A nyersanyag maga részben egybeesik az élet- és pályarajzokból ismerős tényanyaggal, de bizonyos pontokon jelentősen elüt tőle. Feltűnően sok benne az intim, bensőséges, helyenként a tabut súroló információ, amit az életrajzíró hajlamos tapintatosan kigyomlálni. Nem kevésbé nyomja rá a bélyegét erre a halmazra az efemer, esetleges, már-már érdektelen töltelékanyag, amelytől az életrajzíró szívesen megszabadul, vagy amelyet nagyvonalúan elhanyagol. Az összeállító a főlegesen ismétlések kihagyására, az ellentmondó, nehezen összeilleszthető tények közötti feszültségek feloldására sem fordít gondot, míg az életrajzíró ezt elsődrendű kötelességének tartja.

E sajátosságainál fogva a kronológia nyersanyaga közelebb áll az önéletrajzok anyagához, mint az élet- és pályarajzokéhoz. S ha az önéletrajz nyersanyagául a naplójegyzetek, az önmagára irányuló szerzői feljegyzések szolgálnak, akkor a kronológia sokkal tanulságosabban hasonlítható össze a naplóval, mint az életrajzíró szakszerű anyaggyűjtésével. Mivel (ha más módon is) mindkettő neve (*napló*, *kronológia*) jelzi, hogy konstitutív elemük a datálás, az időpont és az időegység szerinti tagolás és elrendezés, ez a vonásuk rokonítja őket más, egymástól is alapvető módon eltérő szövegtípusokkal, amelyekben a keltezés hasonlóan megalapozó szerepet játszik: a teljesség igénye nélkül – a bibliográfiával, a kéziratkatalógussal, a levelezés-gyűjteménnyel, a kritikai kiadással. A felsorolt műfajok részletei minden nehézség nélkül be is épülhetnek a kronológiába, és viszont. A keltezés szerinti elrendezés azonban ezekben a műfajokban (a levelezés kivételével) nem az egyetlen lehetséges, és ezért nem domináns elv. A levelezést az különbözteti meg a napló és a kronológia heterogén anyagától, hogy a levelező partner számára megfogalmazott írásos dokumentumokra korlátozódik, s a jegyzetekbe foglalt magyarázatok is csak a leírt szövegekben közölt információkra vonatkozhatnak.

A napló és a kronológia összehasonlítása nem a két műfaj rokonítását célozza. Már csak azért sem, mert a kronológia készítője ismeri a történet végét, sőt tájékozódik az utóéletben is, tehát a szerzővel ellentétben „a jövőbe lát”, s ez a dimenzió a naplóíró számára tökéletesen beláthatatlan. Az összehasonlítás célja tanulságokat levonni a hasonlóságokból és eltérésekből. Az alapvető különbségek abból adódnak, hogy a kronológiát kívülálló szakember készíti, a napló pedig szerzői műfaj. Paradoxonnal élve: a kronológia olyan napló, amelyet a szerző helyett idegen szakember ír. A paradoxon mindazonáltal kiélezi a valóságos különbségeket. Ha a szerző elhatározza magát naplóföljegyzései kiadására, ő maga utólag, mindentudóvá válva, sőt még jövőbelátás képességével is felvértezve, beleavatkozik a kézirat eredeti állapotába. Stilizálja, rövidíti saját szövegét, esetleg szerkesztési műveletektől sem tartózkodik. A napló és a kronológia közötti átmenetet képező formák között érdemes megemlíteni az álnaplókat, a fiktív naplókat, amelyek alapjául esetleg valóságos szerzői feljegyzések szolgálnak. Az örökségül maradt naplókat pedig a kiadásra történt előkészítés során a hagyatéék gondozói,

a szerzői szándéktól teljesen függetlenül vethetik alá komoly átalakításoknak. Saját belátásuk szerint bánnak a naplóval mint nyersanyaggal, még ha nem is írják, hanem csak szerkesztik azt. Mindezzel persze nem kívánjuk betemetni a szakadékot, amely a kronológiát a naplótól elválasztja.

A különbségek ugyanis nem kevésbé tanulságosak. A kronológia tárgyát a legkülönbözőbb személyiségek képezhetik. Babits rejtőzködő, szemérmes, gátlásos alkat volt, s ha ilyennek látjuk őt, akkor a kronológia készítője nehezen háríthatja el a költő személyes szférájába illetéktelenül, erőszakosan behatoló kíváncsiskodás vádját, hogy a rejtőzködni kívánót vallomástételre kényszeríti, takargatott hibáit, sérelmeit, gyengeségeit kíméletlenül leleplezi. Csakhogy az inkognitóját féltékenyen őrző, belső titkainak közszemlére tételétől irtózó Babits műveiben, vallomásos esszéiben olykor rejtélyes késztetéseket fedezünk fel önmaga megmutatására, a kitárulkozásra, az önleleplezésre. Ha a kronológia készítője a költő személyiségének ezzel az oldalával a legteljesebb összhangban tárja a nyilvánosság elé akár Babits legféltettebb titkait, akkor inkább a költő társszerzőjének, gyóntatójának, terapeutájának szerepében tevékenykedik, aki szelíd késztetéssel, bátorítással veszi rá vonatkozó páciensét a vallomástételre.

A kronológia készítője előtt mozgástér képződik, választási lehetőségek adódnak. Legtöbbet az árul el gyakorlatáról, ahogyan a tabutémákat kezeli. Ami még egy kronológiában sem kerül említésre, az már biztosan nem tudható meg Babits személyes életéről. A kronológia ebből a szempontból éppúgy határát képezi az életesemények megismerhetőségének, mint személyes oldalról nézve a napló. A kronológia készítőjének tehát van felelőssége abban, hogy a kronológusi tapintat milyen anyagot enged fölkinálni a Babits-kutatásnak. A Babitscsal kapcsolatos egyik legfontosabb tabutéma a költő homoerotikus vonzalmának kezelése. Róna Juditban megvan a hajlam arra, hogy ezt a kérdést lehetőleg ne hozza szóba. A kronológusi szerep azonban nem engedi meg, hogy ha olyan információ birtokába jut, amelyben a kényes téma fölmerül, azt önkényesen elhallgassa. Márpedig éppen Csinszka egy 1919-es, „talán május 16-án” írott, Babitsnak címzett levelében „Babitsnak és Komjáthy Aladárnak sokak szemében túlságosan bensőséges viszonyára” utal:

„Nem ijedtem meg Tőled Mihály [...], de minden emberi szemérmem lázad ha eszembe jut, hogy mások (még ha legjobb embereim is) rejtett keserűségeit, kínlódását és élni nem tudását – mint néző végignéztem. [...] olyan szégyent érzek mintha csukott ajtónál ültem volna – kihallgatni két embernek az elhibázott találkozását, vagy felbontottam volna egy nem nekem küldött levelet. [...] Szeressétek egymást, legyetek jók egymáshoz. A kisfiú [Komjáthy Aladár], aki drága, jó, szép és minderről igazán semmit nem tehet – vigyázzon nagyon szegény ijedős szívedre” – Babits olyan, Komjáthy Aladárral kapcsolatos kirohanásának lehet tanúja Csinszka, amelyről úgy véli, segíteni nem tud rajta, mondván: „Ez a Te külön harcod – Magaddal...” (563).

Csakhogy ha ezt a tényt lerögzítjük, egyúttal azt is elismerjük, hogy a Babits–Komjáthy kapcsolat ezt megelőző több éves történetének valamely korábbi pontján és attól kezdve több ízben említés történhetett volna a mester és tanítvány viszonyának ilyen

aspektusáról. Hogy ez nem történt meg, az Róna Judit tartózkodó, tapintatos eljárására vall. Mulasztást ott van okunk a kronológia készítőjének szemére vetni, ahol a Csinszka-levélhez hasonló súlyú dokumentum kapcsán is a hallgatást választja. Ilyen hely a [*Hegedűk hervatag szava...*] című vers keletkezésének jelzése. A kronológia feltünteti az első változat születése idejét 1917. februárjában (222), valamint a későbbi, Komjáthy Aladár hagyatékában fennmaradt, 1918. január 16. előtti variánsét (308) anélkül, hogy a vers életrajzi háttérére fényt vetne. Megítélés kérdése, hogy Róna Judit helyesen járt-e el ebben az esetben, döntése azonban rávilágít arra, hogy a kronológia készítőjének tág mozgásteret van abban a tekintetben, hogy egy adott életrajzi tényt mennyire részletesen taglal. Módja van arra, hogy eleget tegyen kötelességének anélkül, hogy jelzésének komolyabb hangsúlyt adna, hogy lovat adna az indiszkrétcióra hajlamos olvasó alá.

A kronológia összeállítója azonban ritkán kapható rajta a tények elhallgatásán, mert a kronológia éppúgy, mint a napló, eleve szüksézsavúságra törekszik. A műfaj iratlan törvénye a *mindenről – röviden*, azaz mivel összefoglalások irdatlan tömegét kell adni, ezeket kívánatos lehetőleg tömören megfogalmazni. A rövidítés szükségképpen velejárója pedig az értékelés: a fontos közlendők kiemelése, a kevésbé lényeges információk redukált bemutatása. A korábban más összefüggésben érintett függő beszéd (49, 114 stb.) is a nyelvi tömörítés eszköze. A kronológia nyelvezetét kis túlzással a lakonikus, sőt az elliptikus beszéd változatának tekinthetjük. Persze a hallgatási jognak is van határa.

Említettem, hogy a nyersanyagokból, amelyek a kronológiában, ennek a nagyon is gondosan elrendezett raktárnak a készletében rendelkezésünkre állnak, nekünk magunknak kell kiépítenünk különböző alakzatokat, ha Babitsról vagy a koráról autentikus tudásra akarunk szert tenni. Az alakzatok különböző mértékben formai vagy tartalmi szempontok szerint állíthatók össze. A tartalmi szempontot illetően: ha a személy, aki a kronológia középpontjában áll: művész vagy tudós, akkor alkotó munkájának a termékei kiemelt szerepet kapnak az életrajzi áttekintésben. A személyes és a nyilvános közötti ismétlődő átmenetek keresztezési pontján álló szellemi produktumok szerkezete kronológiai szempontból is összetett, s ettől kezdve az alakzat formai megfontolásoknak engedelmessékedik. A megbízás, az intenció, a fogalmazvány, a kész kézirat, a megjelent írás (esetleg más keretben: a folyóirat után kötetben vagy antológiában újra közzé tett, vagy fordításban is publikált szöveg), annak fogadtatása, esetleg az alkotóra visszaható közvetlen és közvetett negatív vagy pozitív, olykor szerteágazó következményei a kronológiában rövidebb vagy hosszabb időtartamra terjednek ki és számos kronológiai egység, életrajzi esemény szerves összekapcsolására adnak alkalmat, mivel a tárgy, amelyre egyaránt vonatkoznak, a konkrét mű, azonos. Az újra megjelenés keretei korántsem közömbösek egy-egy adott mű szempontjából, így hoz létre Róna Judit kronológiát a kronológiában (például az 1916 tavaszán megjelent *Recitativ* kötet tartalomjegyzékének közlése, amelybe a költő beavogatja, tehát dacosan vállalja sokat támadott *Játszottam a kezével* című versét, 133).

De vegyünk egy viszonylag egyszerű példát, Kant *Az örök béke* című művének Babits által készített fordítását. A magyar változatot az Új Magyarország kiadvállalata rendelte meg (304), s a költő közléséből tudjuk, hogy „eleinte nem akartam vállalni”

(387). A megrendelést csak a későbbi fejleményekből lehetett kikövetkeztetni, a felkérés a Természet és Társadalom sorozat számára a szerkesztő, Szabó Ervin révén szóban történhetett. A szóbeliség a kronológiai tudás egyik legfőbb akadálya. Ugyanis életrajzi esemény, és esetleg mégsem hagy nyomot. Ilyenkor nem marad más, csak a hipotetikus, retrospektív „tény”-rögzítés. Róna Judit így jár el: pontos adatok híján hipotetikusán 1918 elejére, tavaszára keltezi a fordítói munka elkezdését (304). Szabó Ervin 1918. június 10-én levélben érdeklődött Babitsnál a fordítás állásáról: „Mit csinál Kant?” (365). A könyv készülésének stádiumairól, megjelenéséről, fogadtatásáról a Huszadik Század című folyóiratban (402–403), összesen 11 közlésből szerezhettünk tudomást, elszórva az életesemények tömegében. Ez a 11 közlés (az említetteken kívül lásd 359, 380, 387–388 stb.) persze csak a Babits-fordításra legszorosabban vonatkozó anyagot foglalja össze. Ehhez szervesen kapcsolódik egy másik alakzat, amely a költő antimilitarista tevékenységét mutatná be, melybe a fordítás beleillik, s egy harmadik, amelyik Szabó Ervinnel való barátságát taglalná, mely a felkérés személyes feltételeit alapozta meg.

S ha *Az örök béke* kronológiai feldolgozása ilyen képet mutat, el lehet képzelni, milyen hatalmas hálózatot tárhatnánk fel az országos botrányt okozó, *Játszottam a kezével* című vers, a hallatlan sikert hozó *Húsvét előtt* és az elsőként említett versnél is viharosabb fogadtatásban részesített *Fortissimo* megszületése, megjelenése és recepciója kapcsán. Igaz, sok olyan darabja van Babitsnak, amelyek a tárgyalt években visszhangtalanok maradtak vagy minimális önálló figyelemben voltak részük.

Láttuk, hogy a művészi vagy tudományos tevékenység tárgyi eredményei evidens módon teremtenek közvetlen összefüggéseket az életrajzi események között. Az alakzatképző erő azonban nem hiányzik magából az alanyi diszpozícióból, a művészi vagy tudósi státuszából (vagy helyesebb ezek nemfogalmához emelkednünk:) az értelmiségi léthelyzetből sem. Maradjunk az értelmiségi létnek azon a fokán, amelyre a *Nap nap után* két kötetében szereplő Babits ad példát. A kronológiában annak vagyunk tanúi, hogy a költő pályája csúcsára érkezett, a korabeli magyar szellemi élet fontos közszereplőjévé vált. A Rákospalota-Újpestről a Tisztviselőtelepre, majd a Munkácsy utcai főgimnáziumba került gimnáziumi tanár, a Nyugat munkatársa 1915-ben már a főmunkatársak között, majd 1918-tól szerkesztőként szerepelt (254). Osvát 1919. január elsejei ideiglenes távozásával ténylegesen a folyóirat szerkesztője lett (418). A nyugállományba helyezett középiskolai tanárt 1919-ben egyetemi tanárrá nevezték ki (416, 474). A Petőfi Társaság 1915 végén elutasította (91), majd 1917 végén felvette tagjai sorába (295). Az 1918 tavaszán Szabó Ervin kezdeményezésére megalakított Európa Lovagjai társaság élén antimilitarista tevékenységet fejtett ki (326, 358), majd a novemberben megalapított Vörösmarty Akadémia alelnöke lett (432–434, 436, 438–440 stb.). A keresztény kurzus kezdetén aztán kizárták a Petőfi Társaságból (691), megfosztották egyetemi tanári rangjától, de az ellenzékbe szorult Nyugatban továbbra is megmaradt a vezető szerepe.

A kronológia segítségével pontosan rekonstruálható, milyen volt egy vezető értelmiségi, egy hangadó írástudó kapcsolati hálója. Babitsot a jelek szerint feszélyezték a szereplését élénk figyelemmel kísérő hozzátartozói és széles rokonsága, de ennek ellenére, olykor némi ösztökélésnek engedve születésnap-i köszöntőkkel, kondoleálással, dedikációkkal stb. eleget tett rokoni kötelességeinek. Ehhez járult a szekszárdi isme-

rösök köre, amellyel a kapcsolatait ugyancsak fenntartotta. A tanár–diák társadalom egy másik népes kört kapcsolt be a költő világába. Tanártársai, diákjai, volt kollégái, volt diákjai rendszeresen keresték vele a kapcsolatot, még a háborús lövészárkokból is. A harmadik dimenziót az íróvilág képezte, a szerkesztőségekkel, társaságokkal, íróbarátokkal, fordítókkal, hívekkel, tisztelőkkel, kritikusokkal, ellenségekkel, őt a kéziratokkal ostromló pályakezdő szerzőkkel, kliensekkel. S ehhez hozzátehetjük a közszereplés vállalásából eredő kapcsolatokat, színészekkel, festőkkel, politikusokkal, nagytőkésékekkel, az Új Időket kiadó Wolfner Józseftől Kornfeld Móricon és Szekfü Gyulán át Kunfi Zsigmondig és Jászi Oszkárig. A különböző körök között volt átjárás. István, a költő öccse összebarátkozott Babits íróbarátaival, a tanítványt, Komjáthy Aladárt a szekszárdi hozzátartozók befogadták stb., de az ilyen átfedések csak szerény hányadát képezték a kronológiában külön kaptárakban szorgoskodó szereplőknek.

Részrehajlástól mentes beállítódásánál fogva semmi sem tudja jobban leleplezni, mint egy életrajzi kronológia, mennyi ravaszkodás, bolondéria, emberi alacsonyság, képmutatás, kicsinyes számító taktikázás szorult bele a költő emberi kapcsolatainak rendszerébe. De az értelmiségi léthelyzet alakzata nem merül ki a kapcsolati háló zegzugos rajzolatában. Az értelmiségi: hírekre szomjas, az átlagosnál sokkal tájékozottabb egyén. Cselekvéséhez stimulusokra: művekre, kiállításokra, vitákra, színházi előadásokra vadászik. Széles körű ismeretanyagot halmoz föl, elsősorban a saját hivatása területén, de azon túl is. Horizontja tágasabb, mint azoké, akik beérhetik valamely polgári hivatás gyakorlásával. A kronológia kiváltképp alkalmas annak követésére, hogyan gyarapodott az a kivételesen gazdag kulturális tőke, amelyre Babits a forradalmakig szert tett.

A kapcsolati háló ezen a szinten homogénnek mutatja a szellemi és társadalmi életet, amely a költő környezetét alkotta. Ezt az alapot egy ráépülő alakzattal konkretizálnunk kell. A különböző dimenziókon belül és közöttük (család és irodalmi élet, tanári hivatás és közéleti szereplés stb.) a legkülönbélebb feszültségek keletkeztek, hallatlanul dinamikus erőteret vette körül Babitsot. A kulturális életet mély belső megosztottság jellemezte a modernség és a népi-nemzeti konzervativizmus között. A szerepek úgy voltak elosztva, hogy a modern oldal erős befolyásra tett ugyan szert, de ellenzékben volt a hatalom konzervatív birtokosaival szemben. Mindezt eddig is tudtuk a korszakról. A kronológia azzal járul hozzá tudásunk elmélyítéséhez, hogy közvetlen közelről tanulmányozhatóvá teszi ennek az erőternek naponta változó hatását Babitsra, valamint a költő erre adott reakcióit. A korábbi tudásunk és a kronológia tapasztalata márdátávlattól talán nem különbözik túlságosan, de utóbbi szemléletesen elénk állítja, hogyan tette belsővé Babits korának társadalmi-kulturális meghasonlását, s hogy ez a megosztott szellemi élet hogyan kebelezte be a költőt.

Babits ebbe a korszakába, kiteljesedésének idejébe az irodalmi-művészeti modernség elkötelezett híveként, sőt alighanem hangadói ambíciókkal érkezett. A modernség és konzervativizmus küzdelmének a háborúval beköszöntő szakaszát az ellentétek kiéleződése, a konzervatív tábor dühös ellentámadása jellemezte, amellyel a modernnek által elfoglalt pozíciókat próbálták meg visszaszerezni. Ebben a megosztott térben mozgott a költő. Csakhogy a társadalmi élet szereplői nem egymással szembeni lövészár-

kokba ásták be magukat, hanem karnyújtásnyi közelségben tartózkodtak egymástól. Olykor, ha akarták volna, sem kerülhették el az érintkezést. Babits (több más nyugatos társával, Adyval, Móriczcal, Kosztolányival stb. együtt) ráadásul szabad vegyértékekkel rendelkezett a konzervatív tábor irányában. „Fajmagyarok”, keresztények voltak, a történelmi osztályból származtak. Tehetségüket a konzervatív oldal is fölfedezte, és szívesen látták volna őket a maguk soraiban, természetesen, ha modern „mániáikról” lemondtak volna. Makacsságuk vagy az árulók iránti gyűlöletet ébresztette ellenfeleikben (73, 76 stb.), vagy sajnálkozásra készítette őket (37, 56, 64 stb.), vagy egyenesen baráti gesztusokkal igyekeztek lekötelezni a tékozló fiúkat, számítva arra, hogy ezzel is jobb belátásra bírhatják és visszaterelhetik a nyájba a segítségükre szorult eltévedt bárányokat. (Elég, ha Herczeg Ferenc előzékeny segítségére, Wolfner Józsefnek és Lyka Károlynak az Új Idők szerkesztőségéből írott leveleire utalok – 107, 168, 178, 183, 210 stb.). A modern oldalon nem kisebb tudatossággal törekedtek az értékes társak megtartására. (Lásd Babits kapcsolatát a Márciusi Körrel – 89, 294, előadásait a Társadalomtudományok Szabad Iskolájában – 108, a Galilei Körben – 120, barátkozását Madzsar Józseffel – 146, Jászi Oszkárrel és Szabó Ervinnel, 161, 168 stb.).

Csakhogy a modern táboron belüli viszonyok sem voltak édeniek. A modern oldalt belső alternatívák szabdalták. A háború idején megerősödött egy csoport, amely rálicitált a nyugatos modernsége: a Kassák vezette avantgárd mozgalom (lásd Babits *Ma, holnap és irodalom* című cikkét és a rá adott reakciókat – 169, 171, 173, 175, 257 stb.). Babits a modernség Lukács György és Balázs Béla által képviselt „antiimpresszionista”, „németes” leágazásával is hadilábon állt (250, 251, 351). A költő viszonya a modernség és a konzervativizmus ellentétéhez önmagában is ellentmondásos volt. Ady forradalmiságával szemben magát konzervatívként határozta meg (158). De Ignotus és Hatvany egyaránt a modern táborhoz tartozó „díszkonzervatívként” vették védelmükbe Babitsot több cikkükben (79, 86). És csakugyan: amikor lehetősége nyílt arra, hogy szerkesztőként befolyásolja a Nyugat irányválasztását, makacsul – de sikertelenül – kísérletezett a náluknál nyilvánvalóan konzervatívabb értelmiségiek, Horváth János és Szekfű Gyula bevonásával (128, 148, 255, 260, 297 stb.). Szerény, alkalmi sikerként könyvelhető el ezen a téren Hornyánszky Gyula és Pauler Ákos felkérése cikk írására (369, 489). A képlet még ennél is bonyolultabb, mert bár művészeti kérdésekben a legélesebb ellentét feszült Babits és Lukács vagy Balázs Béla, Babits és Kassák között, az antimilitarista mozgalomban vállvetve küzdöttek a háború ellen (188, 351). Külön érdekessége az így előállt helyzetnek, hogy a család és a rokonság nem emelt világnézeti, izlésbeli, erkölcsi, vallási kifogásokat Babits ténykedése és szövetségválasztása elé. Ennek talán az lehet az oka, hogy a hozzátartozók nem voltak képesek felmérni a modernségben rejlő felforgató erőt, s a hatáskörükből kiszakadt fiú sikerei, publikációi, szereplései, tisztségei visszaigazolták szemükben választását (472).

Babits indázó mozgását ezen a mezőn az a körülmény is bonyolítja, hogy az évek során maga az erőtér is jelentősen átalakult. A háborúba lépés nagy nemzeti önbizalmát a családokat ért gyász, a háború hírei, a vereségek, a hátországbeli nélkülözés fokozódása megrendítette, a társadalom kiábrándultsága, a radikális megoldások iránti hajlam növekedése megerősítette a modernnek pozícióit, a közvélemény érzékelhetően

balra tolódott. A forradalmakhoz közeledve a folyamat nagyobb sebességre kapcsolt. Nagyon jól lemérhető ez a Petőfi Társaság Babitscsal szembeni viselkedésének megváltozásán, vagy azon, hogy még Prohászka Ottokár is támogatta az 1918-as Nemzeti Tanácsot (418). A forradalmak, majd bukásuk, a keresztény kurzus elkezdődése, a versailles-i békeszerződések hatása az emberek gondolkodására, viselkedésére előreláthatatlan fordulatokat idézett elő. A fejekben zavar támadt, bizonytalanság-érzet hatotta át a lelkeket. S ez alól az értelmiségi elit sem képezett kivételt. A háború vége és a rá következő évek a lélekcserek korszaka volt. Babits környezetében látványos világnézeti metamorfózisra Lendvai István vagy Pintér Jenő nyújtott példát (80, 361). A folyamatból természetesen Babits sem maradt ki. A kronológia érzékeny szeizmográfként jelzi kisebb-nagyobb kedélybeli kilengéseit, alkalmankénti túlméretezett reakcióit és azt a magára erőltetett önfegyelmet, amellyel mégiscsak sikerült megkímélnie magát a szélsőségektől, és megőriznie a konzervatív irányban elmozdult, de a modernség igényét soha fel nem adó személyiségének koherenciáját (603, 609, 611, 613).

Külön kell szólni az első világháborúnak a kronológia kibontakozását alapvetően meghatározó befolyásáról. A kapcsolati háló alakulását döntően meghatározta, hogy a költő jó barátai, közeli ismerősei kerültek harctérre, estek el a fronton (Zalai Béla és Emil Lask a háború elején – 38, 51; Kovács László a fegyverszünet előtt nem sokkal – 411), kerültek hadifogságba. Őt magát és szeretteit is fenyegette a katonai szolgálat. István öccse a keleti frontra került, majd orosz fogságba esett, és csak nagyon későn sikerült hazajutnia, éveken át súlyos aggodalmakat okozva családjának. A háborús viszonyok folytán a modernnek elleni támadások veszélyes fordulatot vettek. A konzervatív oldal immár nemcsak idegenszerűségüket és léhaságukat vetette ellenfelei szemére, hanem hazafiatlansággal, sőt hazaárulással vádolta meg őket, az ifjúság megrontását róta fel nekik, s a vádak nem maradtak meg verbális szinten, hanem egzisztenciális következményekkel fenyegettek. Kiállni a béke mellett kockázattal járt, amit nem mindenki vállalt.

A háború időszakának egyik legizgalmasabb, tanulmányozásra leginkább kínálkozó jelensége a front és a hátszág értelmiségének érintkezése, s az abból levonható következtetések. Egyik oldalon a mindennapos életveszélyben, lövészárkok mocskáiban, nélkülözések között élő, minőségi kulturális igényeik teljesítésétől elzárt vagy a hadifogolytáborok tömegtársadalmában tengődő értelmiségiek, a másikon a hátszág ugyancsak nélkülöző, de összehasonlíthatatlanul kedvezőbb feltételei között, élénk szellemi életet, rafinált lelkiéletet élő írástudói. A szerencsétlen besorozottak és a mázlis kimaradók rokonok, barátok, szellemi társak voltak, akik párbeszédet folytattak, kicserélték tapasztalataikat levelekben vagy a frontkatonák szabadságolása idejében személyesen. A front és a hadifogság láthatóan világnézeti következményeket hozott magával, amelyek a hátszágbeli intelligenciát kevésbé közvetlenül befolyásolták. A katonák valóságközelibb nyelvet használtak, életigenlőbb beállítottságúak voltak. Különösen érdekesek Babits István reagálásai az otthon történetekre, egyrészt mert a családi kapcsolat több őszinteséget enged meg, másrészt pedig mert az üzenetváltások, a költőre vonatkozóak is, a szekszárdi családtagokkal gyakran Babits „háta mögött” történtek (96, 120, 162).

A háborúval kapcsolatos legfontosabb tanulság azonban az, hogy a kronológia minden eddigi leírásnál vagy elemzésnél jobban láthatóvá teszi Babits gyenge pont-

ját: háborúiszonyát. Nem kapható rajta gyávaságon, azon sem, hogy az átlagnál jobban szorongana az orvosi alkalmassági vizsgálatától. Talán még azzal is megvádolható, hogy nem járt el az öccse érdekében a testvértől elvárható buzgalommal, a levélírás iránti averzióját sem a fronton, sem a táborban senyvedő öccse kedvéért nem adta föl. Ugyanakkor azonban a háborút nemcsak belátásból, számításból, kötelességből, hanem zsigerből elutasította. („Nem tudott egy percig se másra gondolni, mint a háború iszonyára... Babits kikel magából, hangos »jaj«-szavak szakadnak fel belőle”; 90). Valósággal belebetegedett abba a tudatba, hogy emberek egymást törvény által megengedett módon tömegesen és kegyetlenül lemészárolják. Szabályszerű háborús főbiától szenvedett. Tersánszky tanúságtétele szerint már az egyenruha látásától is felfordult a gyomra („már maga az egyenruha is riadalom és undor számára”; 312). A kortársak különböző, már-már kínos nyilvános eseményekről számolnak be, amelyeken Babits magából kivetkőzve kelt ki a háború ellen. „Vigyázni kellett rá. Volt, hogy délután a körúton fékezhetetlen indulat fogta el, és kiáltva figyelmeztette az embereket a rémségekre.” (101.) Az írástudó, aki az 1920-as évek végén a köz dolgaiba való beavatkozást árulásként bélyegezte meg, ezen a ponton végtelenül befolyásolhatóvá vált. A háború végén bekövetkezett balra tolódásának kezdetén is ez az antimilitarista kiindulópont válik láthatóvá. S ezen a ponton a költő később, az 1930-as években is kimozdíthatónak bizonyult méltóságteljes értékörző attitűdjéből.

Végül még egy lehetséges kutatási témáról, a pontszerű én-alakzatról kell szót ejtenünk. Arról, hogy egy adott időszakban, 1915 és 1920 között milyennek láthatjuk a Babits Mihály nevű hús-vér embert, magyar állampolgárt. A kronológia ilyen jellemrajz készítéséhez is felbecsülhetetlen anyagot szolgáltat. Egyrészt összegyűjti a költőnek saját jelleméről, alkatáról, testi és lelkiállapotáról, szokásairól kialakított önreflexiókat, másrészt a hozzá legközelebb álló, őt belsőleg ismerő személyek tükrében is felviláglantja alakját a maga esendő, emberi mivoltában. Ezek a megfigyelések nem egyszer tapintatlanok, az önkritikus vallomások túlzóak, a pillanatkép torzító. Ugyanakkor tagadhatatlanul sokkal nagyobb az egyénítő erejük, mint valamely esztétikai méltatás ábrázolásáé, sokkal élesebb fényt vetnek a kiöltő sajátosságokra, mint az erkölcsi, világnézeti, szellemi minősítések.

Így tűnt föl tisztviselőtelepi kamasz diákjainak sanda tekintetében: „maga »a szerencsétlenség szobra, a félszegség mintaképe«, aki nagyon fél a nőktől, s kerüli őket” (34). Egy másik diák több tisztelettel nyilatkozott, persze tanárja rossz szokásáról sem feledkezve meg: „beszéde – bár monotonon, fahangon adott elő és sokszor fröcskölt a szája – igen érdekes és tisztán érthető volt. Előadása rendkívüli nagy tudásról és műveltségről tett tanúságot. Mindenkit lekötött” (44). Hoffmann Edith arról a lelkiállapotról számolt be, amelybe Babits a Tanácsköztársaság bukása után került: „olykor szinte megháborodottként viselkedik: pl. egy alkalommal minden átmenet nélkül fölugrál, felragadja a keze ügyébe eső poharat és a falhoz vágja, majd szó nélkül elrohan” (617). A Tanácsköztársaság utolsó napjain tartott összezejöveletelekről Kassák ugyanennek, az indulatain uralkodni nem bíró Babitsnak az emlékét őrizte meg (580). A közvetlen megfigyelésekből összeálló jellemrajzot alátámasztják, és jól kiegészítik a költő önkritikus önjellemzése, köztük a Hoffmann Edithnek írt szabadkozása, amellyel egy

mulasztását magyarázta a költő (373), vagy egy 1919 tavaszán Csinszkanak tett levélbeli megjegyzése: „nem vagyok kommunista: önző, zárkózott és kárhozott individualista vagyok” (511).

Az ilyen jellemrajzok önálló jelentőséggel kevésbé bírnak, legföljebb valamilyen leleplező vagy mentető érvelés szolgálatában állnak. Összetevőként azonban fontos helyet töltenek be. A kronológia ugyanis tárgyát három szinten mutatja be időbeli alakulásában: a viselkedés, a cselekvés és az intenció szintjén. Egyrészt azt látjuk, mit mutat magáról a költő. Babits közéleti szereplővé vált a háború éveiben, működése jelentős részben a nyilvánosság rivaldafényében zajlott le. Magánéletét, magánemberi mivoltát igyekezett megóvni az illetéktelen tekintetektől, és védekezésként – mint mindenki – szerepeket játszott. A tanár, a szerkesztő, az előadó, a költő, a bizottsági tag, a mester, a kritikus stb. szerepeit töltötte be. A kronológia elől azonban nem lehet eltitkolni, hogy eközben milyen is volt ő valójában, ténylegesen mit csinált, hogyan tevékenykedett. A szerepet, amelyre rákényszerült, milyen buzgalommal játszotta el? A magáról mutatott kép és a tényleges magatartása közötti elcsúszások nagy információs értékkel rendelkeznek. S végül a kronológia bepillantást enged a költő belső világába. Sok mindent fölfed szándékairól, vívódásairól, ellentmondó belső tendenciáiról. Az ezen a síkon történeteket szokás az emberismeret legmélyebb szintjének tekinteni, de a szándékok, motívumok világa néha eléggé súlytalannak bizonyul ahhoz a szinthez képest, amelyen a tényleges cselekvések történnek meg. A fentebb említett jellemrajz éppen ennek a síknak a jobb megismeréséhez szolgált fontos adalékokat.

Az életrajzi kronológiában rejlő ösztönző erő, a belőle kiinduló gondolati kezdeményezések az elmondottakkal messze nem merülnek ki. Róna Judit nehéz, aprólékos, áldozatos munka árán az irodalomról való gondolkodás egyik lehetséges és termékeny irányának műveléséhez nélkülözhetetlen túlságosan is gazdag kincses tárat gyűjtötte össze és rendezett el példamutató szakszerűséggel, hogy akár egy nagy terjedelmű írásban az egész feltárható legyen. Tanulmányom egyik célja az volt, hogy eme nehéz, de nagy eredményeket ígérő terep bejárására biztassam a habozó vállalkozókat, az életrajzi kronológia nagyvállalkozásába belevágást fontolgató kutatókat éppúgy, mint azokat a szakembereket, akik belátják, hogy a mai tudományos munka az eddiginél talán kreatívabb viszony kialakítását teszi lehetővé és kívánja meg az életrajzi anyaggal. Egyúttal nyilvánvalóvá szerettem volna tenni, hogy Róna Judit igen magas színvonalon eleget tett a maga elé állított magas mércének.⁶

Tverdota György

ELTE BTK Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet

6 A recenzió teljességéhez hiányzik az a jegyzék, amelyet apróbb-nagyobb hibákból a szöveg átolvasása során összeállítottam. Akad közöttük érzékenyebb hiba, pl. Boutroux francia gondolkodó *Boutreaux* változatban történt leírása (a névmutatóban is), de ez a lista a hatalmas munkához képest, amelyet Róna Judit elvégzett, elhanyagolható, és elégségesnek ítélt meg, egy esetleges későbbi újrakiadáshoz a szerkesztőnek elküldeni a gyűjtést. – Ennél sokkal súlyosabb hiány, hogy nem írtam a második kötet végén található *Mutatókról*, amelyek nagy mértékben segítik a kiadvány gyors és könnyű használatát. Elegendő, ha csak a *Babits Mihály lakásairól és iskoláiról* készített táblázatra utalok. De egy ilyen tárgyú fejtegetés végképp szétfeszítette volna egy recenzió kereteit.

Evangélikus és református gyülekezeti énekek (1601–1700)

Szerkesztette és a jegyzeteket írta H. Hubert Gabriella, a szövegeket Vadai István, a dallamokat Ecsedi Zsuzsanna rendezte sajtó alá, Budapest, Balassi Kiadó, 2016 (Régi Magyar Költők Tára: XVII. század, 17), 1222 (733 + 489) l.

A kötet szerkesztője, H. Hubert Gabriella a protestáns gyülekezeti énekeskönyvekről már több fontos dolgozatban értekezett; ő írta a pontos és informatív jegyzeteket. A szövegkritika elméletének és magyar nyelvű gyakorlatának most talán legjobb hazai szakértője, Vadai István gondozta a szövegeket, kereste, összevetette és rögzítette azok változatait. Mindketten munkatársai voltak (ennek már harminc esztendeje) a 16. századi magyar vers repertóriumát összeállító kutatócsoportnak (*Répertoire de la poésie hongroise ancienne* [Ad corpus poeticarum, collection dirigée par Léon ROBEL], Direction: Iván HORVÁTH assisté par Gabriella H. HUBERT, ont coopéré à ce travail: Zsuzsa FONT, János HERNER, Etelka SZÖNYI, István VADAI, I-II, Paris, 1992). Tudom, emlékszem is rá, akkor sokat dolgoztak, esetenként vitáztak, de mindenképpen fölényes szakmai ismereteket szereztek e nagyszabású, máig mérvadó és a további kutatást inspiráló vállalkozás teljesítése közben. (Innen tudjuk, hogy a 16. századi magyar nyelvű verseknek több mint egyharmada – pontosabban 415 darab – gyülekezeti ének, további szerepüknek és használatunknak vizsgálata tehát már itt körvonalazódott.) A dallamokat (kottákkal együtt) Ecsedi Zsuzsanna kereste meg és közölte minden feltehető esetben. Ecsedi Zsuzsanna Luther énekeinek a magyar nyelvű evangélikus énekeskönyvekben való előfordulásairól írta DLA-disszertációját: a 24 Luther-éneket együtt vizsgálta a dallamok

és szövegek mintegy öt évszázados (16–20. század) változásaival (*Luther-énekek a magyar evangélikus énekeskönyvekben*, Bp., Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Egyházzenei Kutatócsoport, 2006 [Egyházzenei Doktori Disszertációk, 3]).

A hosszú távú munkára (az anyaggyűjtés és a kritikai szövegközlés előkészítése mintegy másfél évtizedig tartott) a legfontosabb szakembereket sikerült tehát megnyerni. A vállalkozás igazán rendkívüli: egy egész évszázad (főleg ismeretlen szerzőktől származó) evangélikus és református gyülekezeti énekeit összegyűjteni, rögzíteni, forrásaikat megkeresni és dallamaikkal együtt közölni nagy teljesítmény. Az előkészület mintegy másfél évtizede alatt születtek természetesen előtanulmányok, szakmai kontrollra számító mutatóanyagok, amelyek közül szerintem egy 2003-as konferencia-előadás a legkonkrétabb (H. HUBERT Gabriella, *A 17. századi gyülekezeti énekek műfaji kérdései = A magyar költészet műfajai és formái a 17. században*, szerk. ÖTVÖS Péter, PAP Balázs, SZILASI László, VADAI István, Szeged, [SZTE], 2005, 119–125). Itt fontos műfaji kérdésekről volt szó, H. Hubert Gabriella ugyanakkor be is jelentette az RMKT 17. századi 17. kötetét: referált a forrásokról, azok jellegéről (az evangélikusoknál és a reformátusoknál pl. nem is létezett még a 17. században sem egyházzilag szabályozott énekeskönyv), bemutatta a módszert és a várható eredményeket. 2016 tavaszán végül köszönthettük a kötetet: megjele-

nése szakmai siker és egyúttal jelentős egyházi esemény. A belső címlapon, id. Lucas Cranach híres Luther-portréjának montázsa felett azt olvassuk, hogy a kötetet a Magyarországi Evangélikus Egyház *Reformáció és nemzet* tematikus évének (2016) ajánlják a szerkesztők. Jövőre lesz a reformáció kezdetének 500. évfordulója, több konferencia, ünnepi rendezvény emlékezik majd erre világszerte, de ezek sorában ez a kötet szerintem mostanáig a legméltóbb hazai emlékmű.

Tizenhetedik kötetéhez érkezett az 1952-ben megszervezett, első kötetével 1959-ben jelentkező nagy vállalkozás, a Régi Magyar Költők Tára 17. századi sorozata. Nem szólnék most arról, milyen előzmények sürgették a sorozat elindítását, mert azok mind jól ismertek. Csupán arra emlékeztetnék, hogy a 16. századi sorozatot nemcsak folytatni tervezték akkor (1990 óta sikerült is folytatni négy fontos kötettel), hanem egyenesen újra kiadni gondolták: „a XVII. századi énekanyag kiadását nem lehet halogatni és hogy ennek a munkának az elvégzése jelenleg még sürgetőbb feladat, mint a XVI. századi sorozat befejezése, illetve az eddigi kötetek újrakiadása” (*A tizenöt éves háború, Bocskay és Báthori Gábor korának költészete*, s. a. r. BISZTRAY Gyula, KLANICZAY Tibor, NAGY Lajos, STOLL Béla, Bp., Akadémiai, 1959 [Régi Magyar Költők Tára: XVII. század, 1], 7).

A 17. századi sorozat 17. kötetének előkészítéshez és sajtó alá rendezéséhez megnyert OTKA-pályázatot az Evangélikus Országos Könyvtár fogadta be; a szerzők meg is köszönték a támogatást. De tutatnál több hazai és külföldi intézmény, illetve kolléga neve szerepel még a köszönetnyilvánításban, ahonnan és akiktől segítséget, másolatokat és adatokat kap-

tak munkájukhoz. Nem is lehetett ezt a rendkívüli vállalkozást másképpen, csak is nagyon szoros együttműködéssel megtervezni és elvégezni. Mert az itt közölt 255 evangélikus és református énekvers túlnyomó része idegen nyelvű forrásokból is jól ismert: most durván azt mondanám (ezt mindjárt finomítani próbálok), hogy kb. egynegyede németből készült fordítás, sokkal kisebb, de mégis jelentős egy hetede az ún. biblikus cseh nyelvű *Tranoscius-énekeskönyvvel* mutat rokonságot. (Jíří TRANOVSKÝ, *Písné duchovní staré y nové, kterýchž cýrkev křestianska [...] užívá*, Lőcse, 1636, RMNY 1655; később *Chitara Sanctorum* néven vált ismertté. A gyűjtemény 414 éneket tartalmaz, ezek dominánsan cseh eredetűek, 8 latinból, 60 németből van fordítva, 40 ének pedig korábbi magyarországi forrásokból származik.)

A szövegközlés gyakorlata nyilván igazodik a korábbiakban lefektetett elvekhez: „[a] főszövegül választott forrást [...] betűhíven közöljük, és dőlt betűvel emeljük ki azokat a részeket, ahol a többi forrás alapján javítottuk a szöveget” (*Bevezetés*, 743). Mert ezek az énekek valóban több változatban is léteztek: elsősorban istentiszteleti használatra készültek, de a hívek otthon is énekelték, sőt imádságként is használhatták őket. Az ún. *varia lectiók*at, mint említettem, Vadai István gondozta nagy szakértelemmel.

A kötetben tehát 255 evangélikus és református énekvers szerepel. A kutatásnak több bonyolult kérdése is volt, ezek közül csak néhányat említek: egyes énekek egyaránt éltek protestáns és katolikus környezetben; az sem kizárható tehát, hogy a protestánsok által használt szövegek közül több éppen katolikus eredetű. A szövegváltozatok és az idegen nyelvű források kölcsönhatása (melyik volt az

eredeti, melyik hatott a másikra) még bizonytalanul feltárt. A 16. századi énekek 17. századi átköltései és szövegvariánsai az RMKT 16. századi sorozatában jelennek *majd* meg. Munka tehát van még elegendő; a problémákról és a tervekről kitűnő tájékoztatást ad az *Előszó*. Az idegen nyelvű énekek kezdősorainak mutatója (1202–1204) tizenhat latin nyelvű kezdősorot regisztrál, de csaknem négyszer annyi német nyelvű (összesen 62) incipitet tüntet fel. A biblikus cseh nyelvű énekek konkordanciája itt huszonkilenc. A legtöbb ének ugyanakkor dallamok nélkül, nótajelzéssel jelent meg, ki kellett kutatni tehát a dallamokat is: ehhez a német gyülekezeti énekek adatbázisai nagy segítséget nyújtottak Ecsedi Zsuzsanna számára. Megnehezítette, de egyúttal szórakoztatta is a munkát a szándékosan téves nyomdahelyeket és hamis évszámokat feltüntető nyomtatványok azonosítása (pl. *Zengedező Mennyei Kar*): a filológia és az egyházi hagyomány együttesen adott magyarázatot a rejtekező szándékról.

A nagyon szakszerű és gondos szövegkritikai eljárás sem tudott minden kérdésre választ adni, de ez nem is volt cél: a munkatársak, összhangban a 17. századi RMKT-sorozat eredeti fő szempontjával („az egyes kötetek kialakításánál az a főszempont, hogy azok mennél könnyebben használhatók legyenek, hogy mennél jobban megkönnyítsék a további kutatómunkát”, RMKT XVII/1, 13 [4. j.]), többször figyelmeztettek arra, hogy a kötettel a további kutatómunkát, a jövő retorikai, verstörténeti és himnológiai kutatásait szeretnék szolgálni. A gyülekezeti énekek olykor 20–30 nyomtatott kiadásban is megjelentek, erősen variálódtak, felekezeti okokból gyakran szándékosan is változtattak rajtuk. Nem lezárt maga a

gyűjtemény, az énekanyag élő kapcsolatban van a jelennel, több ének ma is használatos a protestáns liturgiában.

A forrásul szolgáló nyomtatványok szerkezete alapvetően hasonló, a kéziratok viszont gyakran erősen különböznek. Az énekek sorrendje itt, ebben a kötetben a 17. századi énekeskönyvek felépítését követi, a dallamok kottája az adott énekkel együtt olvasható és tanulmányozható. Ez tehát azt jelenti, hogy az egyházi év ünnepeire írott énekek vannak az első helyen, ezeket követik a káté- és úrvacsora-énekek, a közöséges isteni dicséretetek, valamint az invokációk. A zsoltárokat nem közlik első helyen – ez ugyan nagyon tanulságos, hiszen 1569 óta a református, 1635 óta a protestáns énekeskönyvek is előre vették a zsoltárokat, ám a kötetben szereplő zsoltárok közül mindössze egy található a 17. századi énekeskönyvekben. Ennek nyilván liturgiai okai voltak, s további vizsgálódás indokolt.

A sorrend indokolja, hogy az *Előszó* a gyűjteményt 1–108, illetve 108b–254 egységekre osztja. Az első nagy rész az ünnepekről szól, változatos terjedelemben. Legnagyobb számban a böjtre, a nagyhétre és nagypéntekre való énekek szerepelnek, ötvenet számoltam meg, míg mondjuk az újesztendei énekeket mindössze kettő, a húsvétra írottakat összesen tíz képviseli. Természetesen a második egység közöséges isteni dicséretei a legszámosabbak: itt ötvenöt „különbféle ének” szerepel. A szerkesztők azt is megjegyzi, hogy az egyes ünnepeken belül laza időrendben közlik az énekeket, de függetlenül a keletkezési időtől egy csoportban adják ugyanazon idegen nyelvű ének különböző fordításait.

Az idegen nyelvű források felkutatása és betűhív rögzítése nagyon jelentős teljesít

mény volt. A munka igazán komoly nyelvi és szövegkritikai felkészültséget követelt, az eredmény viszont hosszú időre kínál kitűnő terepet az összehasonlító verstani, metrikai és elsősorban dogmatikai vizsgálatoknak. Úgy látom most, hogy a fordítások meglepően jó ritmusúak és nyelvileg elegánsak. Erre mindjárt vissza is térek.

Jól ismert Luther vonzódása a zenéhez, s az is, hogy képzett énekes és lantjátékos volt. Hans Sachs egyenesen úgy nyilatkozott, hogy Luther maga a „wittenbergi Nachtigall”. Sokszor idézik Luthernek azt a mondatát, miszerint „Isten egyik legszebb és legsodálatosabb adománya a muzsika, melynek a Sátán dühös ellensége”. Nagyon aktív volt a gyülekezeti ének új témájának és formájának kidolgozásában is: közismert, hogy *pro captu vulgi* (vagyis az *idiotae et mulierculae*) számára egyszerű és népszerű énekeket akart a gyülekezetben. Minden ének olyan legyen, kérte, mintha tegnap írták volna azokat. És mert szerinte hiányoztak akkor az erre alkalmas német költők, negyven esztendősen, így írta szemrehányóan, ő maga volt kénytelen költővé lenni. Első éneke, amely ugyan témájánál fogva nem lett alkalmas később az iskolai és gyülekezeti éneklésre (mártírénekben állított ugyanis emléket két máglyahalált halt társának, Johannes Eschnek és Heinrich Vossnak), ezzel a szimbolikus sorral kezdődik: „Eyn neues lied wyr heben an”, azaz új éneket mondunk. Az új éneknek ismerjük ótestamentumi forrásait (Zsolt 33, 3; Ézs 42, 10), de ez a szimbolikus tett, az egyház megújításának igénye, nyilván Luther-től sem függetlenül szerepel több magyar nyelvű protestáns gyülekezeti énekben is pl.: „Mindnyájan örüllyünk, / Istennek hála adgyunk, / Uj éneket mongyunk” (2. sz., 1. versszak); „Uy enököt az Urnak Enekellyünk elötte, / Ez világnak minden szegletiben” (9.

sz., 2. versszak) – mindkettő adventi ének. Ide tartozik a 67. ének műfajmegjelölése (*Igen szép uy enek*), s feltűnő a 147. zsoltár parafrázisába éppen beillesztett, ott nem szereplő új sor („Diczerjétek az Urat, mert illik ötet / Uy éneklés, diczeret és ékes tisztelet”, 154. sz., 1. versszak).

Az idegen nyelvű énekek korabeli kezelése, ezt mondtam már, általában figyelmes, magyar nyelvű fordításaik meglepően jó ritmusúak és nyelvileg elegánsak. Hoznék most mutatványokat, például arról, hogy milyen lassú és bőbeszédű Szenci Molnár hatodik (bűnbánati) zsoltára az ismeretlen szerzőtől itt közölt parafrázis sodró lendületű bűnvallomásához képest (158. sz.):

158. sz., 1. versszak:

Ne fegy meg engem
Kegyes Istenem
A te kemény busulasodban
De kérlyek Uram,
Könyörül' rajtam
Haragodnak napian.

Szenci Molnár:

Uram te nagy haragodban,
Ki miatt vagyoc búban,
Engemet ne fedgy meg,
Es haradodnak tüze,
Szünnyc meg sebessége,
Kiben ne büntess meg.

Igaz, az ismeretlen szerzőtől származó ének metrikai szempontból nagyjából a korabeli magyar verselési hagyományt követi, Szenci Molnártól viszont tudjuk azt, hogy „franciai ritmusok”-at követett: metrikája itt is bonyolultabb (rímképlete pl. *aabccb*) verselése mégis lassúbb, bőbeszédűbb és egy strófával hosszabb is. A ha-

todik (bűnbánati) zsoltár jelentős szerepet játszott az evangélikus lelkiségben, Balassi Bálintnak szintén nagyon fontos volt; egy apokrif parafrázis első strófáját idézem:

Ó, magas egeknek, nagy mély tengereknek
igazgató Istene,
Szárzaföldnek víztől, sötétnek világtól
elválasztó mestere,
Uram, ím, kiáltok, én könyörgést nyújtok,
nézz áldozó tüzemre!

Úgy látom, az ismeretlen szerzőtől származó ének sok energiát és érzelmet mozgat, erősebb szavakat használ, mint Szenci Molnár, de hát Balassi Bálint mély megrendüléséhez ez mégsem mérhető. Ide írom még egy hosszabb (osztrák eredetű, német nyelvű) halotti ének egy topikus strófájának könnyed és már-már szellemes magyar átköltését (202. sz., 6. német és 7. magyar versszak):

Heut ist der mensch schön, iung vnd lang,
sih, morgen ist er schwach vnd kranck,
bald mus er auch sterben:
Gleich wie die blumen auff dem feld,
also wird diese schöne welt,
inn einem huy verderben.

Ma az ember iffiú és víg,
Hólnap lásd meg mely rut csig-bik,
Kórbeteg az halálnak vendég,
Mint az mezőn az szép virág,
Igy mulik el ám ez világ,
Hamar minden szomorúság.

Hozok még egy példát a fordítás értelmező szabadságára, azért is, mert a német vers (neves szerző, Paul Gerhard szerzeménye) magyar nyelvű variánsai bravúros textológiai megoldást kívántak. Vadai Istvántól tudom (a mindig nagyon pontos jegyzet ezt

nem említi), hogy már a német eredeti felkutatása előtt választani kellett a *Tsukom* ('csókom') és *Tsukom* ('tyúkom') között. Az itt 138. számú *esti ének* 8. strófájának variánsai mind *Tsukom* alakot hoznak (Lócse, 1694, 1696): „Térits-ki szárgyaidat, / Vedd alá fiatskádát, / JEsus lelki *Tyukom*: / Akar Sátán el-nyelni; / Hadd az Angyalt mondan: / E' gyermek el ne romollyon.” Vadai, a tapasztalt textológus itt a szövegkritika szabályként működő eljárását követte, s a *lectio difficilior* elmélete szerint az idegebb, nehezebben érthető, kevésbé banális alakot választotta. És igaza lett, Paul Gerhard később azonosított versének nyolcadik strófája így hangzik:

Breit auß die Fügel beyde,
O JEsu, meine Frewde,
Vnd nim *dein Kughlein* eyn.

Wil Sathan mich verschlingen,
So laß die Englein singen:
Diß Kind soll unverletzt sein.
(Lócse, 1686 [RMK II. 1583]: a 3. sor „und nimb *dein Kuchlein* ein!”)

Az individuális, elmélyült imaszövegek bensőséges megszólítása az *édes Jézus*. Főleg egyéni imaszövegekre jellemző ez a német nyelvű kortárs vallásos lírában is. Összeszedtem ennek néhány példáját most az itt közölt gyűlekezeti énekekből. Úgy gondolom, ezek egyre inkább egyéni vallásosságot mutató énekek, szemben a domináns „mi feladójú” típusal (vö. HORVÁTH Iván, *Balassi költészete történeti poétikai megközelítésben*, Bp., Akadémiai, 1982, 208–209): „Oh te *édes Jézus*, ki értünk születélt” (15. sz., 5. versszak; „Valószínűleg eredeti szerzemény, a szerzőt nem tudjuk azonosítani”); „*Édes Jézus* légy mi velünk” (45. sz., 4. versszak; „Nagybőjti ének, könyörgés. 1660 előtt ke-

letkezett. Szerzőjét, esetleges forrását nem ismerjük”); „Őh drága szülöttem / Ártatlan *édes Jesus*” (79/II, 4. versszak; sok magyar nyelvű énekeskönyvben szerepel, „bizonyára fordítás, de eredetijét nem ismerjük”); „Is-tenem, neked meg vallom, / Regi nagy sok gonoszságom / Könyvező szemmel siratom / Botsásd meg kérlek oh *édes Jesusom*. (118. sz., 1. versszak; „Lelkipásztori könyörgés. 1700 körül keletkezett. Az akrosztichon szerint IATAT NAVTSJ’ [JSTVAN TATAI]”).

A *Jegyzetek* (743–1156), amint erre már többször és nagy elismeréssel utaltam, valamint a *Jegyzékek, mutatók* (1159–1222) a

legkorszerűbb eljárással készültek, informatívak, szakszerűek és használhatóak.

Az RMKT XVII/17. kötet nagy nyeresége a hazai összehasonlító irodalom- és egyháztörténeti, valamint himnológiai kutatásnak. Összeállítói kitűnő munkát végeztek, igyekeztek a legbonyolultabb és legösszetettebb forrástörténeti és szövegkritikai problémákat is megoldani. Erre a fentiek elég szemléletes példákat adtak, ezért ismét csak elismerésemet és köszönetemet fejezem ki.

Ötvös Péter
egyetemi docens (SZTE)

Hopp Lajos: *Un épistolier et traducteur littéraire à l’orée des Lumières: Kelemen Mikes*

Recueil d’essais, sous la direction de Gábor Tüskés publié par Imre Vörös et Anna Tüskés, revu et préparé par Béatrice Dumiche et Krisztina Kaló, Szeged, JATEPress, 2014, 183 l.

A kötet a Szegedi Tudományegyetemen működő Francia–Magyar Felvilágosodás-kutató Központ néhány éve elindított sorozatában jelent meg, a JATE Press gondozásában. A *Felvilágosodás–Lumières–Enlightenment–Aufklärung* címet viselő kiadványsorozat 2012 óta tesz közzé a 18. századi témakörbe tartozó köteteket Bartha-Kovács Katalin, Penke Olga és Szász Géza szerkesztésében. Elsőként a *Képek, szövegek, olvasatok* problematikáját boncoló tanulmányok jelentek meg 2012-ben, egy évvel később a Diderot-fordításokat tekintették át széles válogatásban (*Traduire Diderot*, Szeged, JATEPress, 2013). A Hopp Lajos Mikes-tanulmányaiból összeállított francia nyelvű tanulmánykötet, az *Un épistolier et traducteur littéraire à l’orée des Lumières* [Egy levélíró és műfordító a korai felvilágosodás korában] a harmadik a sorban, és

a Humboldt Alapítvány támogatásával jelent meg. A cikkeket tudományos gonddal összeállított apparátus kíséri, amelyben fontos tudnivalók szerepelnek: a nyomtatott és kéziratos források listája, az átirások alapelvei, továbbá egy gondosan összeállított névmutató és bibliográfia (Kovács Eszter munkája).

A kötet valójában két életút és két életmű bemutatása. Egyrészt összefogja és hozzáférhetővé teszi Hopp Lajos idegen nyelven közzétett Mikes-cikkeit és kutatásait, másrészt az ő munkái alapján betekintést nyújt a magyar irodalom talán legkiválóbb levélregény-szerzőjének életébe és tevékenységébe. Sokszor igen nehezen hozzáférhető, eredetileg folyóiratokban és kötetekben közölt tanulmányokról van szó, amelyekhez két kiadatlan tanulmány csatlakozik Hopp Lajos hagyatékából.

A szövegek egy része eleve franciául íródott, néhányat viszont most, a kötet kedvéért fordítottak le franciára, illetve lektorálták újra (az utóbbi Béatrice Dumiche és Kaló Kriszta gondos munkája).

Ahogy a cím is jelzi, a szerkesztők két fő téma mentén alakították ki a kötet struktúráját. A Hopp Lajos teljes életművéből összegyűjtött szövegek nemcsak Mikes Kelemen, a *Törökországi levelek* szerzőjét mutatják be, hanem a fordítót is, széles tekintést nyújtva az életrajzi és irodalmi háttérre. Ezen a tengelyen haladva igen gazdag az anyag, több társtudomány területét öleli fel. Egyebek mellett az irodalomelmélet, a műfajtörténet és az irodalomtörténet áll az előtérben, különös tekintettel a fordításokra, beleértve a műfordítások történetét és teóriáit is. Az időbeli és földrajzi korlátokat igen szélesre szabta maga Hopp Lajos, hiszen nyelvtudása és képzettsége révén kitekintése volt sok korszakra, illetve a magyaron kívül járatos volt a francia, lengyel, török és balkáni irodalmakban, a folklórban és az elit kultúra legkülönbözőbb rétegeiben. Vizsgálódásaiba mindig bevont annyit a történelem és a nemzeti mozgalmak témájából, amennyi Mikessel összefüggésben áll, vagy vele összefüggésbe hozható. A legnagyobb változatosság és sokszínűség jellemzi a kétszáz oldalas kötetet, a kutató imponálóan sokoldalú érdeklődésének megfelelően. A gondosan feltüntetett megjelenési helyekből kirajzolódik az eredeti cikkek hatósugara: a magyar mellett lengyel, török, angol és francia folyóiratokból gyűjtötték össze a szerkesztők a kötet anyagát.

Tüskés Gábor bevezetője Mikes Kelemen életének és fő művének koordinátáit rajzolja meg: száműzetés, íróvá válás, francia élmények, az európai kultúra hatása, főleg az irodalomban és azon belül a

levélregényekben. Érintőlegesen tárgyalja a műfajok kérdését, a fikció és az önéletírás összefonódását, valamint a törökországi emigráció összetett problematikáját. Ugyanígy áttekinti Hopp Lajos szakmai pályafutásának meghatározó állomásait, kitérve a kutatásait megalapozó tanulmányútjaira és tájékozódása lényeges tendenciáira. A tíz szöveg rövid ismertetését követően jelzi, hogy az újabb kutatásokról a Mikes-bibliográfia tájékoztat a kötet végén. Végül hangsúlyozza, hogy ez a kiadvány beilleszkedik egy nagyobb folyamatba, hiszen az utóbbi években több olyan szöveg vált hozzáférhetővé idegen nyelven, amely nemcsak Hopp Lajos ismertségét emeli nemzetközi szintre, hanem Mikest is sikerrel integrálja az európai irodalomba. A *Törökországi levelek* hat nyelven olvasható már, franciául 2011-ben jelent meg az Honoré Champion kiadónál (*Lettres de Turquie*). Az újabb kiadványok eredményeként így egyszerre két életmű foglalhatja el méltó helyét nemzetközi kontextusban.

A válogatás Hopp Lajos (1927–1996) pályájának egészét átfogja, több mint ötven évet. Ha a korábbi megjelenések évszámaiból indulunk ki, akkor 1962-től kezdve egészen a posztumusz szövegekig minden megtalálható. Hopp Lajos ugyan folyamatosan, önálló kötetekben magyarul adta közre a tudós egész pályáját átfogó vizsgálódásainak eredményeit (*Mikes Kelemen: Életút és pályakezdet*, szerk. Tüskés Gábor, Bp., Universitas, 2000 [Historia Litteraria, 7]; Uő, *A fordító Mikes Kelemen*, szerk. Tüskés Gábor, Bp., Universitas, 2002 [Historia Litteraria, 12]). Ezzel párhuzamosan idegen nyelveken is publikálta eredményeit, de a tudományos fórumokon és szakfolyóiratokban közzétett szövegek nehezen hozzáférhetőek és így összegyűjtve, egymást kiegészítve sokkal teljesebb a jelentésük.

A nyelvi skála több szempontból imponáló: összefogja a magyar levélírók latin, magyar és francia nyelvű életműveit (pl. Pázmány, Zrínyi, II. Rákóczi Ferenc, magyar női levelezések a 17. században, Ráday Pál stb.), illetve jeles külföldi szerzők munkáit, de ezen kívül áttekinti egy tanulmányban pl. a műfaj fejlődését az antikvitástól a 19. századig, vizsgálva a reneszánsz és humanizmus, az antik minták és levéltudomány 16–18. századi tendenciáit. A levélíró és fordító Mikes eredetisége akkor mutatkozik meg a legjobban, ha mindezek ismeretében helyezük el őt és működését az európai irodalomban.

Hopp Lajos a társadalmi hátteret is felvázolja, különösen azok esetében, akik a francia irodalomból Mikes modelljeinek tekinthetők, mint Guez de Balzac és Sévigné márkiné. Hatalmas szakirodalmi tájékozottsága méltó a választott témához: elméleti és történeti téren, változatos nyelvi szférákban éppen olyan otthonosan mozog, mint a magyar irodalomban. A kiindulás a levélregény műfaja az európai és a magyar irodalomban a barokk és a klasszicizmus korában, ami elméleti és történeti alapvetés is jelent. A Mikes-levélregény kapcsán tárgyalja az utánzás és az eredetiség viszonyát a közvetlen francia minták stílusán és jellemzőin keresztül. A fordító Mikes portréja Mme Gomez *Mulatságos napok* címmel lefordított művének adaptációjából rajzolódik ki a sajátos műfaj leírásának keretében. A fennmaradt tizenkét Mikes-fordítás igen különböző profilú, ezeknek a szorgalmas kutató mind utána járt, több éves munkával, külföldi ösztöndíjak és magyar források segítségével. Hopp Lajos elméleti tudása nem korlátozódott a műfajokra, hanem olyan vitás és bonyolult kérdéseket is elemzett, mint a balkáni folklór hatása irodalmunkra vagy

a *Frühaufklärung* fogalma, amelyet a Mikes-életműben is körül lehet írni. Hopp Lajos a korabeli és későbbi Mikes-recepció elemzését is nyomon követte a téma szakirodalmában, és vizsgálta a fikció és valóság viszonyát a *Törökországi levelekben*. Mikes Kelemen korában már a műfaji mintának tekintett alkotásokban is a fikciós jelleg dominálhatott, és ő ilyen szellemben került a hatásuk alá. Hopp Lajos szakértő szeme más hatásokat is észrevett: szerinte az *imitáció* középkori, majd később is élő műfaja is hatott rá, nem beszélve a francia levélregények egzotikus témaváltozatairól.

Az életrajzi kutatások is sok érdekes eredményhez vezettek, feltárva az író sorsának, műveltségének és élményeinek gyökereit, rokokó elemekkel kombinált stílusának forrásait. Nem maradhatott ki ebből a tematikából II. Rákóczi Ferenc udvarának és életművének áttekintése sem, s ennek kapcsán elkerülhetetlen volt mind annak feltárása, hogyan alakult ki Mikes önálló álláspontja az erdélyi nemesiség politikai szerepéről, miben kritikus és újító a hazafiság, a munka, az erkölcsi és társadalmi kötelességek felfogásában, a hagyományos erdélyi gondolkodással összevetve (pl. *vera nobilitas*).

Összegzésképpen elmondhatjuk, hogy Hopp Lajos kutatásainak köszönhetően ma már tény, hogy Mikes Kelemen nem maradt elszigetelt, provinciális jelenség, hanem nézetei és művei szinkronban voltak a felvilágosodást megelőző korszak haladó magyar és európai eszméivel. A kötet nagymértékben hozzájárul, még hozzá francia nyelven, ahhoz, hogy Hopp Lajos kutatói pályáját is nemzetközi perspektívában tudjuk értékelni.

Kovács Ilona
nyugalmazott egyetemi docens (SZTE)

Fried István: Jókai Mórról másképpen

Budapest, Lucidus Kiadó, 2015, 214 l.

2015-ben jelent meg Fried István *Jókai Mórról másképpen* című tanulmánykötete. A címválasztás azonnal felveti a kérdést: mihez képest szól „másképpen” a kötet? A 2000-es évek óta a Jókai-recepció mondhatni újabb virágkorát éli. Élénk figyelem kíséri az írókat mind a fiatalabb generáció kutatói, mind a tapasztaltabb kutatók részéről. Ha nagy vonalakban szeretnénk beszélni az érdeklődés irányairól, akkor két halmazra bonthatjuk a szakirodalmi munkákat. Az egyik halmaz leginkább olyan tanulmányokat tartalmazhat, melyek a már ismert, jelentős recepcióval rendelkező kötetek, illetve a teljes életmű újraértelmezését tűzték ki célul, új (irodalom)elméleti irányzatokat is felhasználva. Olyan, Jókairól rögzült megállapítások módosítását vállalták magukra, mint például Kemény Zsigmond és Jókai Mór írásművészetének szembeállítására vagy éppen a Jókai-karakterek kidolgozatlanlansága. A másik halmazba azokat az írásokat sorolhatjuk, melyek az életműről kialakult képet úgy módosítják, hogy a recepció-történetben eddig egyáltalán nem vagy kevésbé értelmezett művekről beszélnek. Itt főként az olyan kutatásokra gondolhatunk, melyek a Jókai-novellák világába engednek bepillantást, vagy éppen eddig csekély figyelemre méltatott regények alapján próbálják módosítani az életműre vonatkozó megállapításokat, így újdonságértéküket főleg az ismeretlen vagy kevésbé ismert szövegek feltárása adja. Persze ez a tagolás igencsak elnagyolt, s a két halmaz metszete is igen gazdag. Szerencsére, mert-hogy a Jókai-életmű irodalomtudományos újírásának nagy tétje van: az oktatásról

folyó diskurzusok egyik központi kérdésévé váltak a kötelező olvasmányként ismert Jókai-regények, ezek kanonikus szerepe egyre inkább megkérdőjeleződni látszik. A regények és az életmű aktualizálását pedig éppen az új értelmezési lehetőségek megnyitása segítheti elő.

Fried István már az ezredfordulón is a Jókai-recepció – mondhatni radikális – átalakítói közé tartozott. 2003-ban megjelent *Öreg Jókai, nem vén Jókai* című kötetével az időskori művek újraértelmezését segítette elő. Ha az új tanulmánygyűjtemény „másképpen” kifejezését ehhez viszonyítjuk (figyelembe véve természetesen, hogy Fried munkásságában nem csupán ez a két kötet mutatja a Jókai iránti érdeklődést), akkor az újabb munkára jellemző, hogy szélesebb merítést ad az életműből. Első tanulmányának fókuszában az 1856-os *Szomorú napok* című regény áll, majd a továbbiakban értelmezésre kerül még *Az új földesúr*, az *Egy magyar Marcus Aurelius* című novella és a *Dekameron* gyűjtemény, a *Történetek egy ócska kastélyban*, *Az élet komédiásai*, a *Fekete gyémántok*, *A Magláy-család* című elbeszélés, az *Unica* és a *Három pár* című novellák, a *Párbaj Istennel* és *A lőcsei fehér asszony* is. A kijelölt művek néhány esetben inkább csak kiragadott példák, miközben Fried az írásművészet egészét meghatározó jellemzőket is felmutat és értelmez. Ez a változatos korpusz a tanulmánykötet szempontjából egyértelműen egyensúlyba hozza a novellák és regények arányát, így módosítva a rögzült műfaji kánont, mely az eddigiekben majdhogynem kizárta a novellákat az életműből.

Fried István elemzéseinek az egyik legizgalmasabb vonása a szövegek kárpát-medencei, közép-kelet-európai vonatkozásainak feltárása, mely több értelmezésben is fontos szerephez jut. Az *Egy korai Jókai-regényről – kissé másképpen* című tanulmányában például Fried részletesen beszél az író és az 1840-es évek szláv (főként nyelvi) törekvéseinek lehetséges kapcsolódási pontjairól, miközben átfogó képet kapunk a szlovák-magyar nyelvi kapcsolatok alakulásáról az 1820-as évektől egészen az 1848/49-es forradalom és szabadságharcot követő időszakig, feltárva azt, hogy a szláv nemzeti törekvések milyen jelentős mértékben számítottak a korban beszédtemának. A közép-európai kapcsolódási pontok mellett azonban nem feledkezik el a nyugat-európai áramlatok hatásának feltárásáról sem – a kötet első, már említett tanulmányának bevezetőjét Fried a francia és a magyar romantikus kapcsolatok vázolásával indítja. Ennek természetét Jókai esetében az éles ellentétek, az extrémítások megjelenítésében látja. Szerinte a regény naiv leánykája és agg hóhéra például *A párizsi Notre-Dame* Quasimodóját és Esmeraldáját idézi föl (11–12). Ám a tanulmány újdonságát az adja, hogy a rémregényre jellemző elemek mellett olyan tendenciákat is felmutat az írásműből, melyek sajátosan magyar verzióját adják az 1840-es években népszerű műfajnak. Így szerinte Jókai az extrém és horrorisztikus jeleneteket a népies bevezetésével finomítja, illetve, ami az eddigi recepció szempontjából még inkább fontos lehet: „Jókainál még a rémregényi alakok tetteit is motiválja megannyi elszenvedett sérelmük, bosszúvágyuk nem nélkülözi a társadalmi igazságszolgáltatás még oly eltorzult mozzanatát. Azaz a szereplői cselekvések motiváltsága nem hiányzik az írói eszköztárból.” (26.)

Hasonló kérdések kerülnek középpontba a *Jókaival az abszurd határán* című írásban is. A „másképpen” itt éppen azzal a Jókai-képpel kíván vitatkozni, mely az életmű erejét a nemzeti narratíva építésében látja. A tanulmány első fele a Jókai-oeuvre teljes áttekintésével foglalkozik, az életművet mint kísérletek sorozatát mutatja be, egységként kezelve olyan regényeket és történeteket, melyek – főként cselekményükben – alternatívákat vázolnak fel egymáshoz képest. Bár bizonyos történetek szoros összefüggései eddig sem maradtak rejtve a recepció előtt – például *Az arany ember* és az *Enyim, tied, övé* esetében –, ám a teljes „írói-műfaji projektum” feltárására eddig nem igazán került sor.

Az *Egy „regény”-es végzetdráma Jókaija* című tanulmányában Fried a *Párbaj Istennel* szövegének lehetséges elődszövegeit kutatja a végzetdrámák műfajában, főként E. T. A. Hoffmann drámáiról és Franz Grillparzer *Az ősanjáról* című művéről ejtve szót. Fried szerint nem azon van a hangsúly, hogy Jókai valóban ismerete-e ezeket a szövegeket vagy színpadi átdolgozásait. Szerinte az író inkább szinte ösztönösen csatlakozott az európai irodalmi trendekhez, melyhez a kapcsolódási pontot a „fél-népi, közköltészeti anyag romantizálása” adja (177).

Fried esetében a „fél-népi” források definíciója a következő: „részint a folklór, de talán még inkább a népies-népszerű dráma, a ponyvanyomtatványok, a vásári mutatványosok képmutogatói (Bänkelsang), a Chevy Chase-be sorolható dalok” (171). A Jókai-recepcióban egyre gyakrabban találkozhatunk olyan tanulmányokkal, melyek Jókai és a populáris kultúra kapcsolódási pontjait vázolják föl egy-egy, a korszakban népszerűnek számító jelenség és a szövegek kapcsolatát egyre pontosab-

ban tárva föl, sokszor akár a kritikai kiadások adatait helyesbítve. A népszerű kultúra és a Jókai-életmű eddigi legerősebb kapcsolódási pontját a mediális háttér feltárása jelentette, de most kialakulni látszik egy újnak mondható irány, mely a populáris kultúra jelenségeinek „regényes átíratát” olvassa a művek soraiban. Szajbély Mihály tanulmánya (*Magnéta: Mit vonz magához a Jókai mágnes?* = *Jókai & Jókai: Tanulmányok*, szerk. HANSÁGI Ágnes, HERMANN Zoltán, Bp., KGRE–L'Harmattan, Bp., 2013, 259–273) éppen azt hivatott bemutatni, hogy milyen módszerekkel tárható fel egy filológiai nyom, mely a mutatóanyagok, a trükköket szabadalmaztatók világába vezeti a kutatót. Szajbély tanulmányához könnyen társítható Fried István új kötetének *Jókai-antihősök a cirkuszban* című írása. Ahogyan arra a szerző is utal, az *Egy magyar nábob* aranyifjak-jeleneteiből sokat megtudhatunk a korabeli művészetekről és azok befogadásáról, sőt olyan kortárs jelenségekről is kaphatunk leírásokat, melyek alapját a Jókai-korában valóban meghökkentőnek számító attrakciók jelentik. Fried nyomatékossítja, hogy bár a cirkuszi látványosságok nem tartoztak az elitnek számító kulturális jelenségek közé, Jókai esetében helyet kapnak *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen* budapesti városismertetőjében is. Itt külön taglalja a nevezetes mutatóanyagokat, helyszínenként lebontva, részletezve is őket. Fried szerint ez mutatja, hogy Jókai nem zárkózik el az effajta szórakozási lehetőségektől, sőt szerinte fontos részét képezik a városi tereknek. A tanulmány persze nem vitatja azt, hogy Jókai ne tett volna különbséget a populáris és az elit kultúra között, ám a cirkuszi világ megjelenítése kétségkívül fontos („cselekményalakító”) szerepet töltött be – főként az író kései – munkái között (150). Az *Unica* és a

Három pár című elbeszélések értelmezése során Fried igyekszik feltárni, Jókai művészet szemléletébe hogyan épülnek be ezek a mutatóanyagok, értelmezve például azt, hogy *Unica* teljesen tetovált teste hogyan találkozik a festészettel és az öt lábával megfestő Amadeóval, miközben a két „művészet”, a tetovált test mint műalkotás és a festészet találkozásánál mitologikus, ezoterikus, babonás regiszterek keverednek az elbeszélő szövegeibe (153–155).

A babonás a népies szerepét körüljáró írások közé tartozik a *Mesemondás, ambivalencia, elidegenítés* című tanulmány is. Ennek elején Fried beszél arról, hogy *A lőcsei fehér asszony* című regényben hol húzódnak radikális határok, hogyan jelennek meg az extrém különbségek az elbeszélés szintjén. Az ambivalensnek nevezett elbeszélői stratégia szerinte azért válik fontossá a regényben, mert a hiteles történet rekonstrukciója egyenrangúként kezeli a babonás meglátásokat és a történelmi forrásokat, mindkettő részleges hitelességére hívja fel a figyelmet. Ahogyan Fried is megállapítja, a főszereplő bemutatására három kép ismertetése segítségével kerül sor, ezek azonban részben a szóbeszéd alapján készülnek, a portré pedig, noha valóság-hű leképezésre törekszik, az elbeszélő, illetve a kép nézőjének interpretációja révén szintén többértelműséget, bizonytalanságot közvetít. A főszereplő apjának, Korponay Jánosnak a bemutatása is hasonló. A férfiről először egy vizuális elemekre épülő külső leírást kapunk, melyben az ideális kuruc vitéz elevenedik meg. Ezt a képet árnyalja majd a múlt egy története, melyben a „rettenthetetlen hős” gyáván megfutamodva, egy fa odvából nézi végig társai halálát. A történet elmesélése során a narrátor azonban nem ítélkezik, objektívan tárja elénk az eseményeket, de a karakter kettőssége így is végigkíséri a

regény cselekményét. Az ambivalens elbeszélői stratégiát, az elbeszélt történetek relativizálódását Fried a történet zárásában is felismeri: „Aligha vitatható, hogy a császáriaknak a maguk törvényei szerint »igazuk« van, ugyanolyan kevéssé vitatható, hogy az összeesküvők »igazsága« sem csekélyebb mértékű” (202).

Bár a koncepció egészét nem vonja kétségbe, fontos lehet kiemelni, hogy a történetben legjelentősebben talán mégis a lázadók igazsága válik viszonylagossá, éppen azért, mert a fentebb már emlegetett Korponay János mellett a lázadók vezetőivel kapcsolatban leginkább túlkapásokról tudósít a történet. A regény végén a vád Juliannának azt is felvázolja, hogy a lázadók cselekedetei csak további tragikus eredményeket vonnak maguk után, hiszen az ország javarésze már megbékélt. Ezt mérlegelve nem feltétlenül tartható, hogy az egymással szemben álló felek igazsága valóban egyenrangúként mutatkozna meg, sokkal inkább a forradalom utáni nyugodt együttélést propagáló olvasmányként értelmezhető a mű. Ezt az olvasásmódot nemcsak a forradalomban

részt vevők karaktereinek bemutatása utal, hanem az is, hogy a történetben a főszereplőnek mondható két nő és gyermekeik – tehát a legártatlanabb „civiliek” – sorstragédiája kerül a középpontba.

Számos egyéb újítást ismertethetnénk még a tanulmányokból, hiszen az írások mindegyike tömör, s minden mondatában nagy tudásbázist mozgósít. Ez olykor meg is nehezíti az értelmezés fő sodrának követését – bár az is igaz, hogy az „olvasóbarát”, egyenes vonalvezetésű szövegépítés sok hasznos tudástól, innovatív értelmezői szempontoktól, új kiindulási lehetőségek felvillantásától fosztaná meg a Jókai-kutatók közösségét.

A tanulmányokat olvasva egyre terebélyesebbnek, egyre ismeretlenebbnek érezhetjük az ismertnek vélt műveket is. A kutató és az olvasó is úgy érezheti: még mindig számtalan új kihívást és régi tartozást rejt az oly közelinek és mégis oly távolinak, megfejthetetlennek tűnő grandiózus Jókai-életmű.

Farkas Evelin

PhD-hallgató (Debreceni Egyetem)